

هەلۆىستى نىقدهولهتى و هەرىمى ژ جىنۆسايدا رواندا يا سالا ۱۹۹۴ « خواندنهكا ميژوويى و بهلگهنامهيى »

م.د.كاروان صالح وهىسى*

*مامۆستا، پشكا دىرۆكى، فەكۆلتيا زانستين مروفايهتى، زانكۆيا زاخۆ، هەرىما كوردستانى- عىراق

salih.waisy@uoz.edu.krd

پۆخته:

جىنۆسايدا رواندا ئىك ژ ترسناكترين جۆرىن جىنۆسايدى بوو ل ئەفريقا هاتيه روويدان، ئەف جىنۆسايدە دەهيتە نياسين ب ئىكەمين جىنۆسايد، كۆ خەلكى وهلاتهكى ب دژى هەف رهگەزىن خو ئەنجامداييت و دچيته خانەيا هۆفانەترين كرىارا چەرخى بيستى دا. ژبەر هندی ئەفنى جىنۆسايدى دماوهيهكى كورت دا ل جيهانى رەنگه دا، دەهمان دەم دا، جفاكى نىقدهولهتى هندەك جۆرىن جودا يىن هەلۆىستان هەمبەرى ئەفنى جىنۆسايدى پەيرهوكرن، كۆ دەربرىن ژ بەرژهوهنديين ئەوان ل ئەو وهلاقى دكرن. لەورا بفر هاتيه ديتن فەكۆلىنەك لدۆر ئەفى بابەتى گرنگ بهيتە نقيسين. ئارمانجا سەرەكى يا ئەفنى فەكۆلىنى دياركرنا هووردهكارىن لپشت ئەوئ جىنۆسايدى و سياسەتا دەولهتتىن زلھپز مينا بەلژىكا، بەرىتانيا، فەرەنسا و ويلايهتتىن ئىكگرتيىن ئەمريكا هەمبەرى ئەوئ پويدانى ب چ رەنگ بوو. دگەل نقيسينا خو ئەفنى فەكۆلىنە دئ هەولددەت بەرسفا هندەك مژارىن ب پوودانى فە گرئدايى بدەت مينا ئەگەرىن روودانا جىنۆسايدكرنا رواندا چ بوون؟ سياسەتا وهلاتتىن هەپنىمى و نىقدهولهتى بەرامبەرى ئەفنى پويدانا تراژدى چەوابوو؟ ئايە هەلۆىستى رىكخراوين نىقدهولهتى نەخاسمە رىكخراوا نەتەوهيىن ئىكگرتى بەرامبەرى پيشهاتتىن ئەوئ جىنۆسايدى چ بوون؟ ئايە ئەفنى پوودانى چ كاريگەرى ل نەتەوهيىن رواند كرىيه دا هزرى دپىكفە ژيانيدا بكن؟.

كلييله وشەكان: رواندا، هووتى، تووتسى، ئەفريقا، جىنۆسايدا، دەستهلەت، هەلۆىستى نىقدهولهتى و هەرىمى.

Recieved: 17/9/2024

Accepted: 7/10/2024

پېشەكىي

ۋەلاتى رۋاندا ئىك ئەۋان ۋەلاتىن كىشۋەرى ئەفرىقىا بوو يى ژ دەرتەنجامى سىاسەتا داگىركارىيا رۇژناتايى لسەر سىستەمەكى دكتاتورى يى تۇند دەستەھلاتا ئەۋى حوكم ل خەلكى ئەۋى ۋەلاتى دكر. ژتەنجامى ئەۋى دكتاتورىي زۇلمەكا زۇر ل رەگەزىن ئەۋى ۋەلاتى دەتە كرن و بەردەوام شەروپىككدانا دناقبەرا ئەۋان بەرپالدىبون، ئايدۆلۇژىيا سىياسىي و شىۋازى تىگەھشتنا سىستەمى سىياسىي يى برىقەبرنى بۇشايىك ستوير و بەرفرەه دناقبەرا رەگەزىن رۇاندى دا پەيداكربوو، دەرتەنجامى ئەۋى گەھشتبوون ۋى رادەيى كۆ تالايىك تال و كەربگرىق ب سەر ۋەلاتىدا بەيىت و ئىدى قەدىتتا رىكان ژبو چارەسەركرنا ھەفرىكىين سىياسىي دناف سىياسەتمەدارىن ئەۋى دا بەرزەببوون و ھەمى ھزر بىوون بناغە و شەنگستىن تۆلفەكرنى برىكا كوشتى و قركرنى.

ژبەر ئەفا لسەرى ئاماژە پېھاتىە دان، ل ساللا ۱۹۹۴ئ، رۋاندا تووشى كارەساتەكا تراژدى يا نافخويى بوو، ئەف كارەساتا چەرگەھژىن دەيتە ھژمارتن ب ئىك ژ ھۇفانەترىن كرىارىن جىنۇسايدي يىن چەرخى بىستى. سەرەراي ھندى رىژھيا زۇرا كوشتيان، كوشتنا تووتسىان ژلايى ھوتوويان قە بوو، كۆ برىكا چەكىن سقك ۋەك ساتۇر كۆ جۇرەكى چەقۇكى يى پەحن و گرانه بۇ برىنا قامىشى شەكرى و دەۋەنى دەيتە بكارھىنان و ھەۋرەسا چەكى سقك ژى تىدا ھاتىە بكارھىنان. بەلى دبىت رەھەندىين ئەفى كارەساتى ب «سقكترىن و بلەزترىن»، جۇرى جىنۇسايدين دىرۇكى بىت. ھەژى يە بىژىن دماۋەيى دوو سەد رۇژان دا، نىزىكى مىلۇنەك مرۇفان بھۇفانەترىن شىۋاز ھاتبوون كوشتى.

بىگومان بوويەرىن ئەفى كرىارا قركرنى ژ چەقىن گرنكىن لاپەرىن دىرۇكا ھەقچەرخا جىھانى و كىشۋەرى ئەفرىقىا نن. ژبەركۆ دبىت ئەف ئىكەمىن دىداردەبىت، كۆ خەلكى مەدەينى يىن دناف ئىك ۋەلات دا دژيان، ئىك كەلتوور و زمان ھەى رابن ب ئەنجامدانا ترسناكترىن شىۋازى كوشتىن بۇ رەگەزى خو بخوو. يا زاناىە، چەندىن فاكترەرىن، سىياسىي ل پشت ئەفى كرىارا ھۇفانە بن، ھەروەسا ل ئەۋى دەمىدا، ھندەك ژ دەۋەلتىن زلھىز ب ئاشكەرايى چەك پىشكىشى ھوتيان، واتە رژىما دەستەھلاتدار دكر ب دژى تووتسىان، ھەتا گەھشتبوو ئەۋى رادەيى كۆ دەۋەلتىن ئەۋرۇپى نەدھىلا تووتسى بچن دناف ئاخا ئەۋاندا. دەھمان دەمدا، بزافكرىنە وئىن راسەقىنە يىن بوويەرىن ئەفى كارەساتى بۇ رايان گشتى يا جىھانى نەفەگوھىزن.

ئەفجا لدۇيىف دەرتەنجامى ئەفان پىزانىن ل سەرى ئاماژە پېھاتىەدان، بفرە ھاتىە زانىن، قەكۆلىنەك ل دۇر ئەفى بابەتى دىرۇكى يا پرى روويدانىن تراژدى بەيتە تەرخانكرن، ھەلبەت ئارمانجا سەرەكى يا قەكۆلىننى شۇقەكرنا ھەلۇيىست و سىياسەتىن جفاكى نىقەدەۋلەتى و ھەرىمى يە ژ ئەفى كرىارا ھۇفانە، ژبەركۆ ئەۋى دەمىدا، چەندىن دەۋەلتىن ھەرىمى و زلھىزىن نىقەدەۋلەتى دگەل رىكخراۋاين نىقەدەۋلەتى رۇل دبوويەر و پىشھاتىن سىياسىي و لەشكەرى دكرىارىن ئەفى كارەساتىدا ھەبوون.

دەھمان دەمدا، ھەر دەۋلەت و رىكخراۋەكى لدۇيىف پرنسىپىن سىياسەتا خو يا دەرئە و پەرژھوۋەندىين خو يىن تايىبەت ل ناقەراستا ئەفرىقىا سەرەدەرى دگەل پىشھاتىن ۋەلاتى رۋاندا دكرن. ژبەرھندى ب فەر ھاتىە دىتن، كۆ قەكۆلىنەك زانستى لدۇر ئەفى بابەتى بەيتە ئەنجامدان، ژبەركۆ يا زاناىە پىزانىن ل سەر كىشۋەرى ئەفرىقىا ب گشتى و جىنۇسايىدا رۋاندا ب تايىبەتى زۇر دكىمن.

ئەف قەكۆلىنە ژ پىشەكىيەكى، دەرازىنك و پىنچ تەۋەران پىك دەيت، پىشەكىيا قەكۆلىننى شۇقەكرنەك كورت ددەت سەر ۋەلاتى رۋاندا، ھەروەسا باسى گرنكى، ئارىشە، ئارمانج، رىياز و ژىدەرىن دقەكۆلىننى دا ھاتىنە بكارھىنان دكەت. د دەرازىنكا خو دا، ئەف قەكۆلىنە ئاماژى دىاربوونا رھىن قى جىنۇسايىدى لدەف ۋەلاتىن زلھىز و فاكترەرىن

ل پشت ئەقى جىنۇسايىدى دكەت. تەۋەرى ئىكى يى قەكۆلىن رۈنكرنا ددەت سەر ھەلۆىستى ۋەلاتى فەرەنسا لدۆر جىنۇسايىدا رواندا. تەۋەرى دوو يى قەكۆلىن بەحسى ھەلۆىستى ۋەلاتى بەلژىكا ھەمبەرى ئەقى كرىارا ھۆفانە دكەت، بەلژىكا يا بۇ ماۋەيەكى زۆر درىژ دەستەلاتا ل ئەۋى ۋەلاتى كرىبوو. د تەۋەرى خۆ يى سىيى دا، ئەقى قەكۆلىنە بزاقى دكەت شۆفەكرنا ب ددەت سەر ھەلۆىستى ۋىلايەتىن ئىكگرتىن ئەمىرىكا ھەمبەرى جىنۇسايىدا رواندا. تەۋەرى چوارى، باسى ھەلۆىستى بەرىتانيا ژ كرىارا قركرنى ل ئەۋى ۋەلاتى دكەت. تەۋەرى پىنچى يى قەكۆلىن ب ھویرى شۆفەكرنا ددەت سەر ھەلۆىستى رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى ھەمبەرى قى جىنۇسايىدى. د تەۋەرى خۆ يى شەشى دا، ئەقى قەكۆلىنە بزاقى دكەت ب كویرى ۋ ھووشىارى بەرىخۆ بدەت ھەلۆىستى ۋەلاتىن ئەفرىقى بەرامبەرى ئەقى جىنۇسايىدى. دوماھىا قەكۆلىن ناماژى ب ئەۋان دەرئەنجامان ددەت يىن قەكۆلىن گەھشتىن. دپاستىدا، ھەر بابەتەكى قەكۆلىن ل سەر بەھتە ئەنجامدان، بى كىماسى ناپىت، ئەقجا ئارىشەيا كەفتىە رىكا ئەنجامدانا قەكۆلىنیدا ۋەرگىران ژىدەران بوون. ژبەركو ئەقى بابەتە دگەل روویدانىن دى يىن جىنۇسايىدى ھاتىە نقىسىن ۋ تىگەل كرن، ژبەر ھندى پىزانىن لدۆر سنۆردارى كر بوون. ھەرچەۋابىت، مفا ژ كومهكا ژىدەرین ب زمانى ئنگلىزى ھاتىە ۋەرگرتن. بۇ ۋىنە، بەلگەنامەيىن ۋەزارەتا دەرئەقىا ئەمىرىكا (Department of State) ۋ ئەرشىقى ئاسايشا نەتەۋەيى يى ئەمىرىكا (The National Security Archives- NAS). دىسان راپۆرتا چاقدىرىيا مافىن مرۆقى (Rwanda: "Leave none to tell the story": genocide in Rwanda)، دئەقى راپۆرتىدا، بوویرىن گىدايى ب بوویر ۋ پىشھاتىن جىنۇسايىدا روانە ھاتىنە شۆفەكرن، دپاستىدا، ئەقى راپۆرتە بكویرى ۋ ھویرى دۆىقچوونى ل سەر بوویرىن قى كرىارى كرى ۋ ھەرۋەسا ھەلۆىستى ھەرىمى ۋ نىقەدەۋلەتى ھەمبەرى جىنۇسايىدا رواندا داینە خۆياكرن.

ھەرۋەسا مفايەكى باش ژ پەرتووكا چەرخى جىنۇسايىدى: خواندەنەكا رەخنى ۋ تۆمارا دىدەقانن (A century of genocide: critical essays and eyewitness accounts)، ھاتىە ۋەرگرتن، كۆ كومهكا نقىسەرین بىانى نىقسايە ۋ د پشكەكا خۆدا، ناماژ ب روویدانىن كارەستا رواندا كرى ۋ ۋ تىدا شۆفەكرن داینە سەر ھۆكارىن ل پشت روودانا ئەقى بوویرى، دھەمان دەمدا، ھەلۆىست ۋ سىاسەتىن دەۋلەتىن ھەرىمى ۋ نىقەدەۋلەتى ھەمبەرى ئەقى بوویرى داینە دياركرن. ھەرۋەسا باسى ئەۋان پىنگاگان كرىيە، يىن كۆ ژلاى دەۋلەتاقە ھاتىنە ئەنجامدان ژبو راپوستاندا ئەقى كرىارا ب دژى مرۆفایەتى.

ھەرۋەسا پەرتووكا ئادەم جوونس، (Genocide: A comprehensive introduction) دبەشەكى پەرتووكا خۆدا، ناقىرى ناماژ ب بوویرىن بەرى روودانا ئەقى كرىارى داینە ۋ چەۋا دەۋلەتىن ھەرىمى سەردەرى دگەل كرىيە، ئەقى ژىدەرە بەحسى بوویر ۋ روویدانىن پشتى ئەقى كرىارى دكەت، ھەرۋەسا زۆر بابەتىن گرنىگ لدۆر ھەلۆىست ۋ سىاسەتا چكاكى نىقەدەۋلەتى لدۆر كوشتنا تووتسىان داینە دياركرن. ھەرۋەسا ژبو دەۋلەمەندكرنا قەكۆلىن ھندەك راپۆرتىن گرنىگ يىن گىدايى بقى بابەتى ھاتىنە بكارهينان.

ھەلبەت ژبو ئەنجامدانا ئەقى قەكۆلىن رىيازەكا شۆفەكرنى پىدقەت، ژبەر ھندى رىيازە قەكۆلىن «چوونىەتى، پىداچوون ۋ دۆىقچوونا» بوویرىن دىرۆكى بۇ ئەقى قەكۆلىن ھاتىە بكارهينان. چونكى ئەقى رىيازە دى ھەمەرەنگىا بووچون ۋ تىگەھىن ھەلۆىست ۋ سىاسەتا نىقەدەۋلەتى ۋ ھەرىمى لدۆر جىنۇسايىدا تووتسىان ژلايى ھوووتوویانقشە ل دقەرئ دياركەتن، ژبەركو ئەقى رىيازە ب كویرى ۋ ب ھویرى بەرىخۆدەتن ھەمى لایەنىن گىدايى ب سەردەمى جىنۇسايىدا روانداقە ۋ چەۋانیا دەربرىنا ھەلۆىستى سىاسەتمەدار، نۆپەر، بالیۆزخانە ۋ ئارمانجىن ئەۋان دى ب ئاشكەرايى دەت دياركرن.

۲. كورتىيەكا دىرۆكى لدۆر رواندا و جىنۆسايدا ئەۋى

رواندا دكەفیتە رۆژھەلاتى كىشۋەرى ئەفرىقىا و رووبەرى ئەۋى (۲۵۰۰۰) كىلومەترىن چوار گوشە يە، ھەقسنۆرە دگەل ئوگەندا(Uganda)، كۆمارا كونگۆيا دىموكرات (The Democratic Republic of Congo)، تانزانىا(Tanzania) و جىمكا ۋەلاتى رواندا بۆروندى(Burundi) يە، كۆ خاسلەت و كىشەين ۋەك يىن رواندا ھەنە. رواندا ۋەلاتەكى شاخاۋى يە چوو دەروازىن ئافى لى نىنن و ب نىزىكى (۲۰۰۰) كىلۆمەتران ژ بەندەرىن مۆباسا (كىنىياKenya) و دار ئەلسەلام (تەنزانىا) دىرە. (Yanagizawa-Drott, ۲۰۱۴, ۱۰)

رواندا، ئىك ژ ھەژارتىن ۋەلاتىن جىھانى يە و چوو ژىدەرىن سۆشتى لى نىنن، پترىا ئاكنجىين وى ۹۵% ل گوند و باژىران دژىن، ژبۆ بدەستقەئىنانا پىدقىين ژىارا خو پشت ب كارىن چاندنى دىبەست(Uvin, ۲۰۰۱, ۷۸). ھەرۋەسا بەرھەمىن ئەۋان ژبۆ نافخوىى مۆز و پتاتىن شرىنن و گرنگترىن بەرھەمىن ئەۋان بۆ دەرڧە چا و قەۋەنە. ل ساللا ۱۹۹۴، ژمارا ئاكنجىين ئەۋى دگەھشتە نىزىكى(۷,۲) مىلۆن كەسان، كۆ ب ئىك ژ قەرەبالغترىن ۋەلاتىن ئەفرىقىا دەپتە نىاسىن. لدۆيف ئامارا ساللا ۱۹۹۴، ئاكنجىين رواندا ب سەر سى ئەتىكىن جىواز دابەش دىبون، كۆ ھووتو ۸۵%، تووتسى ۱۴% و تووا ۱% بوو(Batware, ۲۰۱۲, ۱۰; Caicedo, ۲۰۱۰, ۱۱۳). ھەژىيە بىژىن تووا ئىكەمىن گرۆپى مروفان بۆ ل رواندا ئاكنجى بووى، پشتى ئەۋان ھووتسى و پاشى تووتسى دەپن(African Biographics, ۲۰۲۴, April ۵).

پشتى دابەشكرنا ئەفرىقىا دناقبەرا ۋەلاتىن رۆژئاقىدا دناقبەرا سالىن ۱۸۹۵-۱۹۱۸ رواندا پارچەك بۆ ژ ئەلمانىا و پشتى شكەستنا ئەلمانىا دىشەرى ئىكى يى جىھانىدا (۱۹۱۸-۱۹۱۴) رواندا بۆ پارچەك ژ داگىركارىيا بەلژىكا، لسەردەمى دەستھەلاتا بەلژىكىدا جوداھى دناقبەرا تووتسى و ھووتىان دا پتر دىار بوو. دەستھەلاتدارىيا بەلژىكى پشتەقانىيان تووتسىان ژلايى سىياسىي، ئابوورى و كۆمەلەتقە دكر، ل ساللا ۱۹۳۰ بەلژىكا فەرمانا دروستكرنا ناسنامەيان بۆ گرۆپىن رواندا دا و لسەر ناسنامەين ئەۋان رەگەزى ئەۋان دىاردكرن كا تووتسىنە، ھووتىنە يان تۆانە. ل ساللا ۱۹۵۷ سەركردى ھووتىان (گرىگۆر كايباندا Gregoire Kayibanda) رابۆ ب دروستكرنا (پارتا بزاقا رزگاربخوازا ھووتوىي Hutu Emancipation Movement Party)، ئارمانجا ئەۋى دژايەتىكرنا دەستھەلاتا تووتسىان بوو و دا دىاركرن تووتسىان دقۇت دەستھەلاتا خو لسەر ھووتىان ب سەپىنن(African Biographics, April ۵, ۲۰۲۴). ھەژىيە ئامازە بھندى بھىتە دان ھووتوىي رىژەبىيا ۸۵% يا ئاكنجىين رواندا پىكدهىنن و ل ساللا ۱۹۵۹ ھووتوىيان پاشايەتيا تووتسىان ژناقبەر و دەستھەلات ل رواندا كر، ب ئەقى چەندى چەندى ب سەدان ھزار تووتسى ھاتنە كوشتن و ب ھزاران تووتسى ئاۋارەيى ۋەلاتىن جىران ب تايەتى بۆرۆندى و ئوگەندا بوون (CIA, September ۲۲, ۱۹۷۲; B.B.C, April ۴, ۲۰۱۹). چونكى تووتسىان چ پۆستىن حكومى و لەشكەرى ۋەرنەگرت و ھاتنە پشت گوھافىتن، سەرەراي ھندى ھەتا ئەۋى دەمى ئەمرىكا ۋەسا ھزرىدكر دىياقى سىياسىدا رواندا ئىك ژ ئارامترىن ۋەلاتىن ئەفرىقىا بوو (CIA, November ۱۴, ۱۹۸۶). ئەقە لدەمەكىدا بوو ھۆزىن تووتسى ئەۋىن ژ رواندا ئاۋارەبوۋىن بەردەوام بزافدكرن ب چن دناف رواندا ب ئەقى چەندى حكومەتا رواندا ھەست ب مەترسىن دكر و حكومەتا رواندا حكومەتا بۆرۆندى ب ئەقى چەندى تۆمەتبار دكر(CIA, February ۱۴, ۱۹۶۴).

ب ئەقى رەنگى ھەفركى دناقبەرا خەلكى ئەۋى ۋەلاتىدا پتر پەيدا بوو و ب ئەقى شىۋەيى دىار دبىت رھىن جىنۆسايدى ل رواندا دزقرن بۆ سەردەمى داگىركارىيا رۆژئاقىي ل ئەۋى ۋەلاتى، چونكى ئەۋان ل ئەۋى دەمىدا دەست ب سىاسەتا دابەشكرنى دناقبەرا گرۆپىن نەتەۋەيى ل ئەۋى ۋەلاتى كرىبوو، لدەمى ل چەرخى بىستى (كەش و ھەۋايى گوھورىنا

رواندا) هاتيه پيش و ئهوى دابهشكرنا دناف گرۆپىن نهتهوهى ل رواندا دهست ب گوهورپينا كر و بهرهف تۆندوتىزى چوو و ل دووماهيى ل سالا ۱۹۹۰ كاوداتىن رواندا تىكچوون (April ۵, ۲۰۲۴).

دناقهرا سالىن ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۴ئى، دهاته نياسين ب قۇناغا ديموكراسيكرن و ئازادكرنا وهلاتى رواندا، ديت ستوين و فاكتهرىن سهرهكى يىن ئهقى چهندي رهوشهنبيريىن نافخوهيى و هاريكارييا چهندين ريكخراوين نيئدهولهتى بيت، وهك هيمايهك بو گوهورپينىن دئهو قۇناغا نووى دا، ل ئهوى دهמידا، پارتا دهستهلاتدار نافى خوو ژ بزافا شورهشگىرى يا نهتهوهيى ژبو پيشقهچوونى (The National Revolutionary Movement for Development- MRND) بو بزافا نهتهوهيى يا كۆماری بو ديموكراسيكرن و پيشقهچوونى (The National Republican Movement for Democracy) Development- MRND-D) گوهورپيوو (Batware, ۲۰۱۲, ۱۰; Yanagizawa-Drott, ۲۰۱۴, ۱۰).

ل تيرمهها سالا ۱۹۹۰، سهرۆكى رواندا (چۆفيناآل هابياريماننا ۱۹۷۳-۱۹۹۴ juvénal habyarimana)، كومسيؤنهكا نهتهوهيى ژبو نهجامدانا جاكسازييان راسپاردبوو. ئيك ژ گوهورپينىن ئهقى كومسيؤن گوهورپينا سيستهمنى سياسي ژ تاك حزيبا دكتاتورى بو سيستهمهكى فره حزبي بوو. ژبهه هندى ل سالا ۱۹۹۱، دورستكرنا پارتين سياسي پارتين ئوپوزسيؤن بخؤفه ديتبوون، كو دقيا ل ئهوى دهوى و پيدا رۆلهكى سهرهكى د سياسهتين رواندا دا بگيرن (Adelman, Suhrke, ۱۹۹۹, ۳۰).

بزافا كۆماری يا ديموكراسى (The Republican Democratic Movement-MDR) ميراتگيرا (MRND-D) يا دهستهلاتدار كو پارتا پارميهوو توى يى كۆمارا ئيكى بوو، سهرۆكى ئهقى پارتى (فؤستين توآگيرا مونگو بوآرى (Botare) و گيتاراما (Guitarama) هاتبوون (Davenport & Stam, ۲۰۰۹, ۱۳). ئارمانجا سهرهكى يا ئهقى پارتى ديموكراسيكرنا سيستهمنى سياسي يى رواندا بوو، ب مهرجهكى چوو پينگاف نهينه هافيتى بو گكاشتنكرنا سهر جهستى دهستهلاتا رههايى يا هووتوييان ل ئهوى وهلاقي. ژبهركو هووتوييان ريژهييا زورا رههايى يا ئانجيين رواندا پيك هينابوو. لهورا دى بينن، ئهقى پارتى چوو دزايهتى دنافهرا ديموكراسيكرن و دهستهلاتا رههايى يا هووتوييان دبهرهفانيا رژيما خودان دهستهلاتا هووتوى دا نهديتبوون (Batware, ۲۰۱۲, ۱۰).

پارتا سؤشيال ديموكرات (The Social Democratic Party -PSD)، يا رواندا ب شيوهيهكى سهرهكى ژ هووتويين باژيرنشين يين رهوشهنبير يين باشورى پيك هاتبوون، ئهقى پارتى پشتهفانيا ديموكراسى و پهيوهنديين ئاشتيين دنافهرا نهتهوهييان و سياسهتا ديموكراسيكرنا نهتهوهييان دا ل ئهوى وهلاتى ههژار ههريما مهزنا ئهفريقا دكر و دنبهرت ژ MDR بوو و پينگههئى ئهوى ل باشورى بهيز بوو (CIA, April ۲۳, ۱۹۹۳).

پارتا ئازادىخواز (The Liberal Party-PL)، پارتهكا تيكهلا زورينهيا هووتويه، كو نؤينهراتيا ژمارهكا زورا (پيكهينتهرىن ههفزينى دنافهرا هووتوى و توتسى) دكر، هندهك ژ ئهوان سهركردايهتيا ئهقى حزبي ژى دكر. ئهف پارته ژلايى رهوشهنبير و نيمچه سهرمايهدارين باژيرنشينين چينين نافهراست و سياسهتمهدارين ئابورى يين ئازادىخواز دهاته پشتهفانيكرن. ههروهسا ئهف پارته ژلايى (جستق موگينزييه Justin Mugenzi) دهاتنه ريغهبرن و ل باشوورى رواندا زور بهيز بوو، ههفهيمان بوون دگهل (CIA, April ۲۳, ۱۹۹۳; Neuberger, ۲۰۱۷, ۷۶).

پارتا ديموكراتا نافهندى (Centrist Democratic Party- PDC)؛ يا رواندى پارتهكا سياسي يا هووتوييان بوو و گردياى كه نيسهيا كاتولىكى بوو، ههروهسا پهيوهنديين بهيز دگهل دگهل پارتين كريستيانى يين ئهروپى وهك بهلؤيكى، ئيتالى و ئهلمانى ههبوو (Reyntjens, ۱۹۹۶, ۲۴۳). ههروهسا پارتا چهسپاندنا ديموكراسيى (Alliance for

چۆڧىنئال ھابىارىمانا و (MRND-D) ب دژى ئەقى پروسىيى بوون. دئەنجامدا چوو ئەنجامىن باش ژئەقى پروسىيى نەھانتە پىش. ژبەر ھندى، كاودائىن سىياسىي يىن رواندا بەرھەف ھەستىيارىن و فرىرنەكا سەرانسەرى چوون و خەلكى ھەست ب مەترسىيەك ترسناك كر بوو (Hintjens, ۱۹۹۹, ۲۴۹). ب رەنگەكى ئاشكەرا خۇيا دىيت ژئەنجامى فرەھ حزى و لىكتىنەگەھشتا ئايدۆلۆژىيا ئالۆز يا پارتىيىن سىياسىي يىن رۆاندى دەرگەھىن مەترسىدار ژبۆ قەبىل نە كرنا ئىك و دوو دناف رەگەزىن جوودا جوودا يىن رواندا پتر قەبوو و ھزر ل تۆلڧەكرنى نەك چارەسەركرنا ئارىشەيىن سىياسىي كرن.

ھەرۋەسال كانوونا دووى يا ساللا ۱۹۹۳ دەستھەلاتا دكتاتورى يا رواندا بىرادا، كۆ پەرلەمانەكى بەرۋەخت بەيتە ھەلبۇرتن و بەرەيى ئۆپۆزسىيۆن ۋەك حكومەتى نۆينەرئىن زۆرىنەيان تىدا ھەبن و ئەف پەرلەمانە جھى پەرلەمانى تاك حزى يى ئەوى ۋەختى بگرتى (Neuberger, ۲۰۱۷, ۷۷). ھەرچەوايىت، پىشتى ل ۶ نىسانا ۱۹۹۴ فرۆكەيا سەرۆكىن رواندا ھابىارىمانا ل فرۆكخانەيا باژىرى (كىگالى Kigali) كەقتىيە خوارى و دئەنجامدا مرى، دئەنجامدا كاودائىن رواندا پتر نەخۇش بوون و رەوش ژبن كونترۆلى دەرگەفت، سەرەپاي ھندى ھىزىن ئاشتى پارىزىن رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى (The UN Assistance Mission in Rwanda - UNAMIR) (ھەولدان دگەل لەشكەرى رواندا رەوشى كونترۆل بگەن، بەلى ھەولتىن ئەوان بى ئەنجام بوون، چونكى لەشكەرى رواندا نەھىلا ھىزىن ئاشتى پارىزىن بچن دناف فرۆكخانەيىدا (April ۶, ۱۹۹۴, Department of State).

ھەژى گوتنى يە چەندىن ھۆكار ل پىشت رويدانا جىنۆسايىدى رواندا، ھىنگى ھووتيان ددا دىاركرن تووتسى ئەو داگىركەرن يىن بەرى سەردەمى داگىركارىيا ئەۋروپى و ب تايىەتى بەلژىكا و فەرەنسا دەستھەلاتا رواندا كونترۆلكرى و ھووتى دكرن كۆلە. دىسان ھووتيان خۇيا دكرن تووتسى گروپەكى نامۆيە و چ مافىن ياسا ل ئەوى ۋەلاقى نىن (African Boigraphics, April ۵, ۲۰۲۴). پروسىيىسا دىموكراسى يا تا رادەيەكى دىار سەرانسەرى ئەفرىقىا بخۇڧەگرتى، ھەفرىقىا نەتەۋەيان دكونترۆلكرنا كاروبارىن دەۋلەتاندا، پىشھاتىن نەتەۋەيان دناف دەۋلەتىن ئەفرىقىا دا ۋەك تووتسى، ھووتى و تۆا سەرەپاي ھندى نەگروپىن نەتەۋەيىن يىن ژ ئىك جودابوون، چونكى ئەو ب ئىك زمان دئاخفن، ئىك ئايىنى ھەي و لسەرانسەرى رواندا دگەل ئىك دژيان و ژيانا ھەڧزىيىن دگەل ئىكو دوو پىكھىتايە، ھەرچەوايىت ئەفە نەگروپىن نەتەۋەيىنە ژلايى ئەنترۆپۆلۆژى ڧە، ئەو ناسنامەيا رۆاندىيان پىكدھىنن، ھندەك دىار دگەن ئەف گروپە نەداھىتانا كارگىرىيىن داگىركەرانن، ئەو بەرى ھاتنا داگىركەران ل دەڧەرى ھەبوون، ھەمى رۆاندىيان دزانى ئەو ب چ گروپ ڧە مينا تووتسى، ھووتى و تۆا ڧە گرئىدائىنە و بەردەۋام كىشە ل دۆر دەستھەلات و داھاتى ۋەلاقى دناڧەرا ئەڧان گروپاندا ھەبوو (Reyntjens, ۱۹۹۶-۲۴۲, ۲۴۳).

ھۆكارەيى دى ئەو شەر بوو يى ژلايى RPF ل ۱ چرىا ئىكى ۱۹۹۰ ھاتىە ئەنجامدان، ئەف چەندە ژ ئەنجامى شەرۋ نەئارامىيا پروسىيىسا دىموكراسى ھاتە پىش، دگەل ئەۋى پىلا «ھەۋايى گوھورىنى» يا ب سەر ئەفرىقىا دا ھاق. لدەمى ھىرش ھاتىە ئەنجامدان، ژلايەكىڧە دىموكراسى، مافىن مروفى و رۆلى ياسايى و ژلايەكى دىڧە، مافىن پەنابەرىن تووتسىيىن كەڧن ڧەگەرن رواندان. ھەرچەوايىت، ئەف ھەر دوو مژارە دناف بابەتىن ناڧخۇيدا ھاتبوون دىاركرن و ھاتبوون پىشنىيازكرن دگەل رۆاندىيان بەيتە باسكرن، لىزىنەكا تايىەت بناڧى (لىزىنا تايىەت بۆ خواندنا كىشەيىن پەنابەرىن رواندا) ھەر ژ شۆباتا ۱۹۸۹ ھاتبوو بەرھەڧكرن و ل گولانا ۱۹۹۰ ئىكەمىن راپورتا خۆ بەلڧكر (Reyntjens, ۱۹۹۶-۲۴۲, ۲۴۳).

ئەف كىشەيىن ھاتىنە شۆڧەكرن دىار دگەن كا چەۋا ئارىشەيىن سىياسىي و تۆندوتىيىان تا ساللا ۱۹۹۰ ل ئەقى ۋەلاقى رويدابوون و ئىك ژ ئارامتىن و ئاشتىرتىن ۋەلاتى ئەفرىقىا دناڧەرا نىسان و تىرمەھا ۱۹۹۴ برىكا راگەھاندنا

ئىقئدەۋلەتق ب ئىك ژ مەيدانا شەرئىن نەتەۋە و ھۆزان ھاتە ۋەسفرىن و ئەگەرئىن ئەۋى تۇندوتىۋىيى سىياسەت بوو (Reyntjens, ۲۰۱۶, ۲۴۳). نوونەرئى RPF ل UN (كلۆد دووسايدى Claude Dusaidi) ل ۱۲ نىسانا ۱۹۹۴ دا دياركرن ھىزئىن RPF چوونە دناف باژئىرئى كىگالى و دگەل ھىزئىن حكومەتا رواندا كەقتنە دشەرىدا و دا دياركرن دئى ل نىزىكرىن ۋەختدا بارودۇخئىن رواندا ھىنە ئاساكرن ديسان دەست ب رزگاركرنا ۋەلاتئىن بىانى ھاتىە كرن و دەھتتە پىشېبىكرن دماۋەئى (۲۴) دەمژمىراندا ھەمى بھىنە رزگاركرن(NSC, April ۱۲, ۱۹۹۴). ل ئەۋى دەمىدا نوونەرئى ۋەلاتئى جىك ل UN (كارئىل كۆفاندا Karel Kovanda) ئىكەمىن دىپلوماتىكار بوو پەيىشا جىنۆسايد (Genocide Term) بوو ۋەسفرىنا رويدانئىن رواندا بكارھىناى، ئەف ددەمەكىدا بوو ئەمىرىكا پىزانئىن زۆر باش لدۆر پىشھاتئىن مەترسىدارئىن رواندا ھەبوون و چ ھەلۆئىست ديارنەكربوون (NSA, June ۲, ۲۰۱۴).

رويدانئىن جىنۆسايدا رواندا يا دەھتتە نىاسىن ب (جىنۆسايدا ب دژى توتسىان The Genocide Against Tutsi) دناقبەرا ۷ نىسانا ۱۹۹۴ تا ۱۹ تىرمەھا ۱۹۹۴ بەردەۋامبوون، واتە بو ماۋەئى (۱۰۰) رۆزان قەكىشا بوو، ژبلى ئاۋارەبوونا ملىوون كەسان پتر ژ ملىوونەكا توتسىان ھاتە كوشتن(B.B.C, April ۷, ۲۰۲۴; Weerdesteijn, ۲۰۱۹, ۲۲۴-۲۳۸). ل ۱۲ نىسانى ۋەزىرئى بەرھەقانىا رواندا برىكا رادىۋئى پەيامەك بەلأفكر و تىدا داخاۋا ژناقبىرنا توتسىان كر. ل ۱۸ تىرمەھا ۱۹۹۴ RPF ئاگر بەسەت راکەھاند و دياركر دئى حكومەتەكا نەتەۋەئى يا ئىكگرئى ل رۆاند دروست كەت و دئى ل ۱۹ تىرمەھى (پاشتور بىزىمونگو Pasteur Bizimungu ۱۹ نىسانا ۱۹۹۴- ۲۳ ئادارا ۲۰۰۰) ۋەك سەرۆكئى رواندا ھىتە ھەلبژاردن (NSA, May, ۲۰۱۴). ب ئەفئى چەندئى RPF شىان سەرکەقتنئى لسەر ھىزئىن سۆپاين حكومەتا رواندا تۆمار بكنە و دەستھەلاتا رواندا كونترولكر و سىاسەتمەدارئى رۆاندئى (پاول كاگامى Paul Kagame ۱۹ تىرمەھا ۱۹۹۴- ۲۲ نىسانا ۲۰۰۰) بوو سەرۆكئى دىفاكتۆئى (كارا) ئى رواندا (B.B.C, April ۷, ۲۰۲۴; Weerdesteijn, ۲۰۱۹, ۲۲۴-۲۳۸).

۳. ھەلۆئىستى ئىقئدەۋلەتق ژ جىنۆسايدا رۆاند:

ل ئەۋى دەمئى شەرئى ناخۆئىن رواندا رووداىى و گرۆپئىن نەتەۋەئى بىن رواندا ب تايىهتق توتسى ب دژى ھووتىيان رابووين، دئەنجامدا جىنۆسايدا رويدا، دەۋلەتئىن زلھىزئىن رۆژئاقاىى ب تايىهتق بىن ئەۋروپى ئەۋئىن بەرژەۋەندى ل ئەۋى ۋەلاق ھەين، ل دۆيىف بەرژەۋەندىن خۆ ھەلۆئىستئىن خۆ ژ ئەۋى كۆمكۆژىيا رواندا دەربىرى، ھندەك ۋەسا ددا دياركرن ئەۋ كىشەيەكا ناخۆئىيا رواندايە و پىدقئىيە حكومەتا رواندا دناخۆدا ئەۋى كىشەين چارەسەر بكنەت و ھندەكان رۆنكرىيە پىدقئىيە ئەف كىشەيا رواندا برىكا جقاكى ئىقئدەۋلەتق بھىتە چارەسەر كرن. ل ئەفئىرئى دئى ھەۋلدەين ھەلۆئىستئى ئەۋان ۋەلاتئىن زلھىزئى بىن بەرژەۋەندى ل رواندا ھەين ديار بكنەين.

۳.۱. ھەلۆئىستى ۋەلاتئى فەرەنسا لدۆر جىنۆسايدا رواندا

ھەلۆئىستئى فەرەنسا ژ رويدانا رواندا بىن سالا ۱۹۹۴ لژىر كارتىكرنا مېژوو دزقرىت بوو بەرى رويدانئىن سالا ۱۹۹۳، ھەۋئىن سەر بەخۆيا ۋەلاتئىن ئەفرىقىا ل سالىن ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ فەرەنسا ھاتە پالندان ۋەك شكەستنا ھىزا خۆ لدەفەرئى شروقه بكنەت، سەرۆكئىن فەرەنسا ھەر ژ سەردەمئى سەرۆكئى ئەۋى (چارلز ئاندرئى جۆزئىف مارى دى گۆل Charles Andre Josehp Marie De Gaulle ۸ كانوونا دوۋى ۱۹۵۹- ۲۸ نىسانا ۱۹۶۹) باۋەرى بھندئى ھەبوو برىكا دەستھەلاتا لسەر ئەفرىقىا دئى فەرەنسا پىگەھئى خۆ ۋەك ھىزەكا جىھانى نىشانددەت و پىگەھئى خۆ ل UN دپارئىزىت. فەرەنسا پەيوەندىن بھىز دگەل رواندا ھەبوو(White, ۲۰۱۲, ۱۲).

چوونا كويرا ۋەلاتئى فەرەنسا ل رواندا ب سئى رۆزان پشئى كونترولكرنا رواندا ژلايئى بەرەئى نىشتىمانى ئى رواندا ل

۱ چىيا ئىككى يا سالا ۱۹۹۱، ھات. پشتى ئەقى كونتروللارنى، ھۆكۈمەتتا فەرەنسا راستە ۋە ھىزەكا سەربازى يا ژمارا ئەۋى دناقبەرا (۶۰۰ تا ۱۱۰۰) بۇ ھارىكارىكنا سەرۆكى رۋاندا ھابىيارىمانا بۇ رۋاندا ھنارت (Krosiak, ۱۵, ۲۰۰۸). ب ئەقى رەنگى دىار دبىت تارادە ھەكى زۆر فەرەنسا پشتەقانىا رۇئما ھابىيارىمانا ب دژى رەگەزىپن دى يىن رۋاندى دكرن و دقيا رۇئما ئەۋى ل سەر ھەمى چومگىن دەستەھلاتى و كارگىرىپن رۋاندا زال بىت. ئەركى سەرەكى يى ئەۋى ھىزا فەرەنسا مەشقنا سۇپا و زىرەقانىن پاراستنا سەرۆكى رۋاندا، فېركنا تەكتىك و ستراتىيان ب ستافى گشتى يى رۋاندا بوو، ھەرەسا بنىاتنان و كاراكرنا پەيوەندىيان و بەست و دورستكرنا موشەك، ھاژوتنا فرۇكىن ھەلىپكۆتەر، كاراكرنا خالىن پشكىنى، پاراستنا پايتەختى و فەكۆلىنا دگەل زىندانىان بوو. ئەف شاندى ژلايى راپۇزكارى سەربازى يى سەرۆكى فەرەنسا (فرانسوا موريس ئادرىن مارتان Francois Maurice Adrien Marie Mitterrand ۲۱ گولنا ۱۹۸۱- ۱۷ گولنا ۱۹۹۵) فە دەھتە رىقەبرن (Wallis, ۱۰, ۲۰۱۴) يا رۋن و ئاشكەرايىە ژبەركۆ فەرەنسا بەرژھوۋەندىپن سىياسى و ئابۇرى لدەقەرئ ھەبوون، ژبەر ھندى ھەر لدەستىپنا دىاربوونا پىشھاتىن ترسناك يىن رۋاندى، فەرەنسا مايتىكرنا دىشھاتىن نازك و ترسناك يىن رۋاندا كرىوون. ھەرچەندە، دپاگەھاندانا ھۆكۈمەتتا فەرەنسا دا ۋەسا ھاتبوو خۇياكرن، كۆ ئەركى سەرەكى يى ھىزىپن فەرەنسا پاراستنا ھەقۇەلاتىپن فەرەنسا ل رۋاندا بوو. بەلى دژىۋارى دا، ئەقە مايتىكرنا فەرەنسا دكارووبار و بوۋەرىن رۋاندا دا بوو و پتر ئاگرى شەرى دناقبەرا توتوسىيان و ھوتوۋىيان دا خوشكر بوو، ژبەر ئەۋان ھارىكارىپن بەپزىن ھۆكۈمەتتا فەرەنسا پىشكىشى ھىزىپن ھۆكۈمەتتا رۋاندا كرىن، واتە ل ئەقېرى دىار دبىت ئەركى فەرمى يى ئەقى ھىزا فەرەنسا ھارىكارىكنا ھۆكۈمەتتا رۋاندا بۇ شكاندنا بەرەيى نىشتىمانى يى رۋاندا بوو (McNulty, ۱۰, ۲۰۰۰). بىگومان ھىزا فەرەنسا شىا رۆلەكى گرىنگ ل دىرئىخستنا چەكدارىن ياخبوۋى دناقبەرا سالىن ۱۹۹۱ تا ۱۹۹۳ ئى دا بىنت. ھۆكۈمەتتا فەرەنسا دورىپچا رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرى برىكا پىشكىشكرنا چەكى ب ھۆكۈمەتتا رۋاندا شكاند و ھىزا (Interahamwe)، مەشقكرىبوون، كۆ ھىزەكا نەرىكخستى يا تۆندەرە ب سەر (MRND-D) فە بوو (Goose, & Smyth, ۱۹۹۴, ۸۹).

سەرەپاى ھندى، ئەركى سەرەكى يى كارمەندىن فەرەنسا ھارىكارىكنا پروسىسا ئاشتىن ل رۋاندا بوو، ھەر رىككەقتامەيەكا خزمەتگوزارى و ھارىكارىكنا يى سەربازىن فەرەنسا رۆل تىدا ھەيى پتر بۇ ھۆكۈمەتتا نەژادپەرسىتى يا رۋاندى ب مفابوو. (Krosiak, ۱۵, ۲۰۰۸) ژبەر ھندى، ھندەك دىپژن فەرەنسا دەستىۋەردانەك دىپلۇماسى و سەربازى ۋەك ئامرازەكى تەمامكەر دىت ژبۇ ھەماھنگى دگەل ھۆكۈمەتتا رۋاندا، لدەمەكىدا ھندەكىن دى دىپژن، دەزگەھىن كارگىرى يىن ھۆكۈمەتتا فەرەنسا دئەقى پىرسى دا بوون دوو پشك، پشكەك ۋەزارەتا دەرقەيا فەرەنسا بوو، كۆ ۋەسا ھزردكر چارەسەرىيا سىياسى ب مفايە و دەزگەھىن سەربازى يىن فەرەنسا دگەل چارەسەرىپن سەربازى بو (McNulty, ۲۸, ۱۹۹۷).

لدۆيىف راپۇرتىن بالىۋخانەيا فەرەنسا ل رۋاندا، ل ئەۋى دەمىدا كۆ ۋەرزانە بۇ ۋەلاتى خۇ فرىدكرن، تىدا دىاركرى يە ئەۋ ھىرشىن چەندىن جاران دناقبەرا سالىن ۱۹۰۰ تا ۱۹۹۴، دا ل رۋاندا روويداين بتنى بانگەشەپن سىياسى بوون (Krosiak, ۱۵, ۲۰۰۸). پشتى ھىنگى، ل سالا ۱۹۹۸ ئى دا، ئەفسەرىن فەرەنسا ئەۋىن بەرامبەرى ئەنجوۋمەنى فەكۆلىنا يى ئەنجوۋمەنى نىشتىمانى يى فەرەنسا ھاتىنە راسپارد كرىن دابوو دىاركرن، كۆ بتنى سالىن بەرى ۱۹۹۴ ئى، ھىدارى كرىپن سەربازىن سۇپاى رۋاندا بوون، كۆ بەردەۋام باسى، « چارەسەرىيا دوماھىنى »، دكر (McNulty, ۱۱۱, ۲۰۰۰). ب ئەقى رەنگى خۇيا دبىت بەرى روودانا جىنۇسايدا رۋاندا، ھۆكۈمەتتا رۋاندا پلانا قركنا

تووتسىيان بھویری دارشتبوو و ب بەردەۋامى ب ھایدارییا فەرەنسا و رېكخراۋاين نېقەدەۋلەتى كار ل سەر پلانا خو داكر، داکۆ بشپۆەيەكى رېكخستى و لدەمەكى گونجايدا دەست پېكەت.

ل كانونا ئېكى يا ساللا ۱۹۹۳، ھېزېن سەربازى يېن فەرەنسا ژ رواندا ھاتنە فەكېشان، بەلى دەستەيەكا پراۋېژكارېن سەربازى يېن فەرەنسا بۇ ھاریكارىكرنا رېژىما دەستەھلاتدار ل ئەۋى ۋەلاقى مابوون. ئەۋ ھكومەتا تۆندەرەۋا ل ۸ى نىسانا ۱۹۹۴ئ، ل رواندا ھاتىە دورستكرن، نەكۆ بتنى فەرەنسا دان پېدان پېكر، بەلكۆ پېرۆزباھىيى ژى لېكرن و پشەتەفانىا خو يا بەردەۋام ب شپۆەيەكى ئاشكەرا بۇ دا دياركرن (Melvern, & Caplan, ۲۰۰۱, ۱۷۶)، ھەژى يە بېژىن بالپۆزى فەرەنسا رۆلەك كاریگەر د دامەزراندنا ئەۋى ھكومەتېدا ھەبوو. ل ۱۱ نىسانا ۱۹۹۴رۆژنامەفانى فەرەنسى (جېن فليپ چوپى Jean Philippe Ceppi) گوتارەك دپۆژنامەيا ئازادىخواز يا رۆژانەيا فەرەنسى (French Daily Liberation Newspaper) بەلاقىر و بۇ ئېكەمىن جار پەيضا (جىنۆسايد) بۇ شۆفەكرىن پوودانېن رواندا ل فەرەنسا بكارھىنا (NSA, May, ۲۰۱۴). د راستىدا ھەرچەندە بەردەۋام چەكى فەرەنسا برىكا ۋەلاقى زائىر دگەھشتە دەستى سۆپايى رواندا، ھكومەتا فەرەنسا پېدقى ھەيۋەكى بوو، واتە ل ۵ گولانا ۱۹۹۴ئ، بفرمى برپارا پارگرتنا ھنارتنا چەكى بۇ رواندا بدەت. بەلى ھەتا نۆكە گۇمانا دەندىدا كۆ ئەف برپارە ژلايى پارىسۋە ھاتىت جى بەجىكرن. (Callamard, ۲۰۱۷, ۱۶۲)

دېئىنگاڧىن خودا، ژبۇ ھاریكارىكرنا رېژىما رۆاندى، جارەكادى، ل ۹ نىسانا ۱۹۹۴، فەرەنسا بفرۆكەيان ھېز بۇ ناف ئەقى ۋەلاقى ھنارتبوون، ئارمانجا فەرەنسا ژئەقى چەندى ئەۋ بوو، كۆ خودان ناسنامەين بىانى (سپى پىستىن ئەۋروپى و نەئەۋروپى) ژئەقى ۋەلاقى دەرەكەفن و رزگار بكەن (Krosiak, ۲۰۰۸, ۱۵). تىشتى سەير ئەۋ بۇ ھېزىن فەرەنسا رېك ب ئەۋان تووتسىيان يېن ھەقزىنى دگەل ئەۋرۆپىيان پېك ئىنان نەدا بچن دناق فرۆكەيان دا، بەلى ژمارەيەكا سەركردەين رېژىما بەرى دگەل رزگاربوويان بوون، ھەرۋەسا فەرمانبەرىن رەگەزىن تووتسى ل بالپۆزخانەيا فەرەنسا بتنى دەھلان كۆ بەرەفانىي ژخو بكەن (Caplan, ۲۰۱۳, ۴۵۰). دئەنجامدا ۋەك دەاتە چافەرېكرن ئېك لدۆيڧ ئېكى ھاتنە كوشتن و لدۆر ئەۋىن درەقىيان بوو خو لچھەكى دگەريان داکۆ ژيانا خو پپارېزن ژ رېژىما سەرتكوتكەرا رۆاندى، فەرەنسا داکۆكى لەندى كرىۋو پېدقىيە دەفەرەكا ئارام دناق رواندا يان لسەر سنوورئ ئەۋى بۇ وان بېھتە دورستكرن و لژىر جاقدرېيا نەتەۋەيىن ئېكگرتى بھىتە پاراستن (Newbury, ۱۹۹۸, ۷۸). ل ۱۲ نىسانا ۱۹۹۴ئ، بالپۆزى فەرەنسا بالپۆزخانەيا ۋەلاقى خو ل رواندا دائىخست و پشتى بۆرىنا دوو رۆژان دوماھىك سەربازىن فەرەنسا ئافاھىي بالپۆزخانى بجهپلان و برىكا فرۆكەيان بەرەف پارىس ب رېكەفتن (McNulty, ۱۹۹۷, ۳۰).

ل ۱۲ نىسانا ۱۹۹۴ نوونەرئ فەرەنسا(ژان بېرنارد مېرىمى Jean Bernard Merimee ۱۹۹۱-۱۹۹۵) ل UN پراگەھاند دىت ل ۱۳ نىسانى فەرەنسا ھېزىن خو ل رواندا فەكېشت، ل ئەۋى دەمىدا ھاتبوو پېشېنكرن ئەگەر فەرەنسا و بەلژىكا ھېزىن خو ژ رواندا فەكېشن دى فالاهىيەكا مەترسىدار ل رواندا ھىتە پېش، ژبەر ھندى ئەندامىن UN پراگەھاندبوو پېدقىيە UN ھزرى دپلانەكىدا بكەت داکۆ ئەۋى فالاهىيا ھېزىن فەرەنسا و بەلژىكا پركەت دا چ كارەساتىن مرقى ل ئەۋى ۋەلاقى بھىتە رويدان (NAS, April ۱۳, ۱۹۹۴).

ل ۲۲ نىسانا ۱۹۹۴ئ، ژمارەيەك ژ سەركردەين رۆاندى يېن دەست د جىنۆسايدى دا ھەين سەرەدانا فەرەنسا كر، كۆ ۋەزىرى دەرۋە يى رۆاندا، (جېرۆمى بىكامومپاكا Jérôme Bicomumpaka)، سەركردەين (CDR) جىن بۆسكۆ (Jean Bosco)، باراياگۆيزا پرۆتايىس زىگىرانىرازۇى (Barayagwiza protais zigiranyirazo) سەركردى «دەستەكا مرنى» دگەل دبوون. سەرۆكى فەرەنسا مېتەران و ۋەزىرى دەرۋەيى فەرەنسا، (ئالان مارى جۆپى Alain Marie Juppe ۱۹۹۳-

ئىقەدەۋلەتتىكى بۇ ھەمبەرى ھەلۋىستىن فەرەنسا، يا زاناھە رزگاركرنا حكومهتا بەرۋەختا رواندى و چەند بەشەكەن سۆپايى ئەۋى، واتە رىگرتتا ھەمبەرى سەرکەفتتا بەرەيى نىشتىمانى و رىك خۆشكرن بۇ زفراندنا رىككەفتنامەيا (ئەۋروشا The Agreement of Arusha) و حكومهتا ھەقىشە بوو. (Melvern, & Caplan, ۲۰۰۱, ۱۷۶) ل ماۋەيى مانا خۇدا ل رواندا، ھىزىن فەرەنسا نىزىكى (۱۵) ھزار توتوسى ل ناۋچەدارىيا پاراستى پاراستىبوون. ھەرچەندە حكومهتا جىنۆسايد كەرا رواندى، دەستەكا رادىۋا پەخشىن خوو دناف ناۋچەدارىيا پاراستى، سۆپايى رواندا و سەركردهيىن دقركرنا توتوسىيان دا ژى پاراستىبوون. (Krosiak, ۲۰۰۴, ۸۲)

د كارگىرىيا فەرەنسا دا، ئەف ئوپەراسىۋنە دناقبەرا «بازان دا Hurry»، ياكۇ ژلايى سەرۋكى فەرەنسا فرانسوا مېتران و رايۋىكارىن سەربازى يىن (كرىستىان كىسنۆت christian chesnot) سەركردايەتيا ئەۋان دكر كەفتبوو دناف مل ملانەك تۇندا و داخووا رىكە چارەسەرىيەك سىياسىي دكر و «كوتران»، كۇ ژلايى سەرۋكى ۋەزىران، (ئىدوارد بالادىۋر Edouard Balladur ۱۹۹۳-۱۹۹۵) دەاتنە رىقەبرن، پىشنىازا ئوپەراسىۋنە مرۇفايەتيا سىنۆردارى دكرن. پىشتى ئوپەراسىۋنە تۆكۋازى حكومهتا فەرەنسا ل سەر دۆژمنكارىيا خۇ ھەمبەرى بەرەيى نىشتىمانى يى رواندى بەردەوام بوو. (Reyntjens, ۱۹۹۶, ۲۴۷)

ل ۱۶ خىرانا ۱۹۹۴ سەرۋك ئەركانى سۆپايى فەرەنسا (دۆمىنىك مارى فرانسوا گالۋۇ دى فيلېپىن Dominique Marie Francois Rene Galouzeau De Villepin ۱۹۹۳-۱۹۹۵) دپەيوەندىيەكىدا دگەل جىگرى ۋەزىرى دەرفە يى ئەمىرىكا(نىلسۇن ستروبرىج تالبۇت سىي Nelson Strobridge Talbott III ۲۳ شۇباتا ۱۹۹۴ - ۱۹ كانونا دوۋى ۲۰۰۱) راگەھاند ۋەزىرى كاروبارىن دەرفەيى فەرەنسا ئالان مارى جۇپى پلانەك بناقنى (پلانا فەرەنسا بۇ مائىتكرنى ل رواندا(French Proposal for Intervention in Rwanda)) يا ئامادەكرى، ئارمانجا سەرەكى يا ئەقى پلانى راۋەستاندا تۇندوتىزىيانە ب شىۋەيەكى راستەوخۇ و ئەف مائىتكرنە دى يا سنوورداركرى و گرىنگ بىيت، دى ئەۋى بۇشاھيا ئىمناھىيى ل رواندا ھەي پرکەت تا ھىزىن ئاشتىپاريزىن UN دەيىنە رەۋانەكرن، ھەر ۋەلاتەكى بقىت دىت پىشكرارىن دئەقى پلانىدا برىكا ھناردنا سەربازان، كەلوپەلان و پىشتەقانىا مەنەۋى و ھارىكارىين مرۇفايەتى تىدا بگەن، ئەف پلانە پىدقى ب (۲) ھزار سەربازان ھەيە و دى ئىكەم جار (۵۰۰) سەرباز بۇ ئەۋان دەقەرەن كاۋدانىن ئەۋان نەخۇش دا ئەۋى خەلكى مەترسى لسەر ژيانا ئەۋان ھەي رزگار بگەن و بىنە سنوورى ۋەلاتىن جىرائىن رواندا. دئەقى چوارچوۋقىدا فيلېپى دقىا ھەلۋىستى ئەمىرىكا ژ پەوشا رواندا و پلانا فەرەنسا بزانت. دبرامبەردا تالبۇت دا دياركرن ئەمىرىكا ھەمان ھزارا حكومهتا فەرەنسا يا ھەي و دا دياركرن پىدقىيە جفاكى ئىقەدەۋلەتتىكى ب زىتىن ۋەخت ھەلۋىستى خۇ ژ پەوشا مەترسىدارا رواندا ديار بگەت (Department of State, June ۱۶, ۱۹۹۴).

ل ۱۸ تىرمەھا ۱۹۹۴ئى، پىشتى رەقىنى، حكومهتا جىنۆسايدكەر ھاتە دامەزراندن، نۆپنەرىن ئەقى حكومهتا نۆى بۇ كوومبونا بلندا فەرەنسى و ئەفرىقى ل (بىارىتت Biarritz) ل رۆژىن ۸ و ۹ چرىا دوۋى يا سالا ۱۹۹۴ئى، ھاتىە سازدان. فەرەنسا بەردەوام فشار دئىخستىن سەر حكومهتا نۆى داکۇ ھەقەيمانىيەك بەرفرەھە دگەل (MRNDD)، پارتا دەستەھلاتدارا رژىما بەرى دورستبگەن(Hintjens, ۱۹۹۹, ۲۵۶). ب درىژىيا ھاقىنا ۱۹۹۴، حكومهتا فەرەنسا پوۋدانىن رواندا ب (شەرى ناخۇيى Internal War) ۋەسەفكر و داخووا ئاگرەستى بۇ راۋەستاندا ئەۋى شەرى دكر(White, ۲۰۱۲, ۱۴).

۳.۲. هه‌لۆیستی وه‌لاتی به‌لژیکا هه‌مه‌به‌ری جینۆسایدان رواندا

سه‌ره‌رای هندی بو وه‌لاتین داگیرکاری ل ئه‌فریقا هه‌ین ب زه‌حمه‌ت بوو به‌شداریی ده‌ه‌وین دابینکرنا ئیمنه‌ییدا ل داگیرکه‌هین خو یین که‌فن بکه‌ن، به‌لێ حکومه‌تا به‌لژیکا رۆله‌کی کاریه‌گر دپشته‌فانیکرنا هیزین ناشتیاریزین UNAMIR گه‌را و هیزین سوپایی به‌لژیکا رۆله‌کی به‌هیز ده‌هیزین UN دا گه‌را. ژبه‌رکو به‌ری هینگی وه‌لاتی به‌لژیکا پیزانین باش ل‌دور پلانین جینۆسایدی ژلایی هووتیان ب دژی تووتسیان هه‌بوون، ئه‌ف پیزانینه ژلایی کۆمه‌ری پیزانین هه‌وتیفه (ژان پیرر Jean Pierre) ئه‌وئ ل کانونا دووی ۱۹۹۴ دگه‌ل هه‌والگه‌ریا به‌لژیکی کاردکر پته‌ابوون دان (White, ۱۴, ۲۰۱۲-۱۵).

ژبو پشته‌ستکرنا کاودانین رواندا ل شو‌باتا ۱۹۹۴ وه‌زیری ده‌رفه‌یی به‌لژیکا، (ویلی ویزنه‌ر هوپه‌رت- ویلی کلیس Willy Werner Hubert - Willy Claes ۷ ئادارا ۱۹۹۲- ۱۰ چریا ئیک ۱۹۹۴)، ب سه‌ره‌دانه‌کی چوو باژیری کیگالی و لده‌می زفریه باژیری برۆسل فه، راسته‌وخو سکرتیری گشتی یی UN (په‌رۆس په‌رۆس غالی Boutros Boutros Ghali ۱ کانونا دووی ۱۹۹۲- ۳۱ کانونا ئیک ۱۹۹۶) ئاگه‌هدارکبوو، کو پیدفیه بزیتین وه‌خت ده‌سته‌ل‌اته‌کا به‌یز ب هیزین ناشتیاریزین UNAMIR به‌هته دان داکو ره‌وشا ئه‌وی وه‌لاتی کونترۆل بکه‌ن یان به‌ینه فه‌کیشان. دیسان نوونه‌ری به‌لژیکا ل UN هه‌ولدا هه‌مان داخو‌زا بگه‌هینه به‌رپرسی UN، ده‌رامبه‌ردا به‌رپرسی UN گوتبووی هیزین ناشتیاریزین UNAMIR هزری ل کیمترین مه‌زاختن و چافدیرییه‌کا سنووردارگری دکهن و هزر د به‌رفه‌هکرنا پنگه‌هی ئه‌وی دا ناهته‌ کرن ((White, ۱۴, ۲۰۱۲-۱۵). وه‌زیری ده‌رفه‌یی به‌لژیکا، ویلی کلیس لده‌می جینۆسایدان رواندای دابوو دیارکرن، « ئه‌م هایداری رادی کوشتنی بووین»، هه‌روه‌سا فه‌ماندی هیزین سه‌ربازی یین به‌لژیکی ل رواندا، دابوو ئاشکه‌را کرن، « ئه‌گه‌ر به‌لژیکا ب پیدفی شیابا هیزین خو ل رواندا به‌یلت، مه‌ دشیا خه‌لکی ژ مرئی رزگار بکه‌ین». (Neuberger, ۱۶۰, ۲۰۱۷)

هه‌رچه‌نده، فه‌ره‌نسا به‌رژه‌وه‌ندیین فرانکۆفۆنی ل رواندا هه‌بوو، ئاره‌زوویا به‌لژیکا، یاکو دنقه‌هه‌را سالین ۱۹۱۸ تا ۱۹۶۳ وه‌ک داگیرکه‌هه‌ کوکمرانیا ئه‌فی وه‌لاتی دکر، هه‌مان ئارمانج و به‌رژه‌وه‌ندیین داگیرکاریا به‌ری هه‌بوون، کو دشیان دایه ب داگیرکه‌ریا نووی به‌هته سالۆخت دان، ژبه‌رکو یا زانایه وه‌به‌ره‌ینه‌ران، کونترۆل ل سه‌ر لقین مه‌زن، هه‌بوونا کومپانیین بازگانی و به‌رفه‌هه‌بوون ل سه‌ر بارزگانی نافخوی، دابینکرنا چه‌ک و راهینانین سه‌ربازی، کارین مامۆستا و وانه‌بیژان دسیسته‌می په‌روه‌ده‌یی یی نافخوه‌یی دا و چالاکیین مزگینه‌ریین ئایینی یین به‌لژیکی ل په‌ریا که‌نیه‌ین ئه‌فی وه‌لاتیدا چالاکبوون، هه‌روه‌سا په‌یوه‌ندیین که‌سایه‌تیان دگه‌ل چینا ده‌سه‌به‌ریا جفاکی دا هه‌بوون (Kolodziej, ۱۲۵, ۲۰۰۰).

ل نيسانا ۱۹۹۴ئ، یه‌که‌یه‌کا سه‌ربازی یا به‌لژیکی کو ژ (۴۰۰) سه‌ربازان پیک ده‌ات، تووشی رووب رووبوونه‌کا مه‌زن دگه‌ل هه‌نارتین هاریکاریین نه‌ته‌وه‌یین ئیکگرتی UNAMIR بو رواندا بوون. (Kuperman, ۹۹, ۲۰۰۰) د ئه‌نجامدا، ل نيسانا ۱۹۹۴ئ، ۱۰ سه‌ربازین به‌لژیکی هاته‌نه کوشتن، لده‌مه‌کید، ب ره‌نگه‌کی نه‌سه‌رکه‌فتی بزاقا پاراستنا خانما سه‌رۆک وه‌زیری رواندا لده‌می دفا ژ مالا خو به‌ره‌ف بنگه‌هه‌کی نه‌ته‌وه‌یین ئیکگرتی بچیت ده‌هته‌ شکاندن. ده‌نجامدا، (۳) سه‌ربازین به‌لژیکی ده‌ینه کوشتن و (۷) یین دی هاته‌نه گرتن، پاشی ب تۆندی ده‌ینه ئه‌شکه‌نجه‌دان و کوشتن (Goose, & Smyth, ۹۱, ۱۹۹۴).

ئه‌ف کریارین نه‌مه‌رۆفیه‌تی، بوونه ئه‌گه‌ری هندی، حکومه‌تا به‌لژیکا راسته‌وخو بریار دا هه‌می هه‌فه‌وه‌لاتیین ئه‌وی ژ رواندا به‌ره‌که‌فن و بالیۆزخانه‌یا خو ل ئه‌وی وه‌لاتی دا ئیخست. پشته‌ هینگی چه‌ند قه‌شه و سیاسه‌تمه‌دارین

به لژىكى ب سهركهفتيانه رزگار دبن، ههروهسا حكومهتا به لژىكا بكويرى و هووشيارى هزر دفه كيشانا ههمى هيزين خو ژ UNAMIR كربوو (Akresh, & Walque, ۲۰۰۸, ۳۴). لهورا ب مه بهستا پاراستنا كه رامهتا خو ههمبهرى خه لكى به لژىكا و جيهانى، حكومهتا به لژىكا ب هووشدارى كار بو فه كيشا ههمى هيزين خو ژ UNAMIR ل رواندا كاودان دهه لسه نگاندن، (ژبلى نه فنى چهندي پيشنيازر كه وه هيز ب شيويه كن ريخستى بهيه بهيزكرن و رينمايين كاركرنى بو بيهنه دهركن، به لژىكا دزاني دى نه ف داخوازييه ژلايى به ريتانيا، فهره نسا و ويلايه تيين ئيكرتيين نه مريكافه هيتته ره تكرر. ژ بهر هندی ئيدي به لژىكا نه دقيا سه ربازين نه وى ل رواندا هه بن، ژ بهر هندی تايى به لژىكا يى (Medecins Sans Frontiers)، لدهستىكا روودانا جينوسايدا رواندا نه ف وه لاته بجه يلا بوو. (Chu, Rosseel, Trelles, & Gielis, ۲۰۱۰, ۴۱۱-۴۱۴)

ل ۸ نيسانا ۹۹۴ نوونه رى به لژىكا ل UN (پاول نوتهدرايم Paul Noterdame) بروسكه يه ك بو وه زيرى ده رفه يى به لژىكا كليسى فرىكر و تيدا دياركربوو هيزين ناشتيا ريزين UNAMIR ب دروستى نه شياننه ژيانا وه لاتيين به لژىكى ل كيگالى پاريزن و رونكريه دهه ر حالته كيدا چهنه نه ندامه كين به رده وامين نه نجوومه نى ئاسايشا UN بو نوتهدرايمى دابو رونكرنا نه نجوومه نى UN چ گوهورينا دبه رنامى هيزين ناشتيا ريزين UNAMIR ناكهت، بنياتى به رنامى نه وه لدويغ گوهورينا پيشهاتين سياسىي بچن. شكه ستنا به رنامى نه وى هيزى دى بيته نه گهرى په يدابوونا چهندين ئاسته نگان درىكا جيه جىكرنا نه ويدا. ههروهسا هندهك نه ندامين روظنافايى يين نه نجوومه نى UN پرسيارا مافين پاراستنا هيزين ناشتيا ريزين UNAMIR ده وان بارودوخين نه خوشين ل نه وى ده ميدا دكه ن (Senat de Belgique, ۶ December, ۱۹۹۷; Department of State, ۸ April, ۱۹۹۴).

دناقهه را ۹ تا ۱۴ نيسانا ۱۹۹۴؛ سوپايى به لژىكا ب هيزه كا (۸۵۰) سه ربازى ده ست ب ئوپه اسيو نه كى ژ بو ده ركرنا هه فوه لاتيين سىي پيست ل رواندا ده ستىكر بوو (Kuperman, ۲۰۰۰, ۱۰۰). به لى ره تكرر تووتسيان رزگار بكه ن كو بو پاراستنا ژيانا خو وه رفين، هه تا كو نه وين بو ده زگه هين به لژىكى ژى كاردكرن و په يوه ندى دگه ل به لژىكا هه بوون، به لى به لژىكا هه مان هه لويستى فهره نسا به رامبه رى تووتسيان بكارهينان و نه هىلا ئيك تووتسى بنتى ژى دگه ل نه وان بچيت (Caplan, ۲۰۱۳, ۴۵۵). فه كيشان به لژىكا ژ رواندا كارتىكرنه كا نه راسته وه خو ل سه ر هه لويستى نه مريكا ل رواندا هه بوو، ئيك ژ ديپلوماتكارين نه مريكا پرسيار كر بوو كا چه وا ويلايه تيين ئيكرتيين نه مريكا خو تيكه لى پرسين رواندا كر بوو، لدهميدا قوناهه ك وه سا خراب بوو، كو وه ل به لژىكا كربوو رواندا بجه به يليت سه ره راي هندی به لژىكا زور مافين تايهت و به رزه وه ندى ل نه وى وه لاق هه بوون (Bradol, & Le Pape, ۲۰۱۷, ۸۹). لدهمى حكومهتا به لژىكا هيزين خو ژ رواندا فه كيشان، ژنه گهرى فشارا رايان گشتى يا خه لكى به لژىكا نه بوو، دپاستيدا، پشتى (۱۰) سه ربازين به لژىكا هاتينه كوشتن راپرسىيه كا ل به لژىكا هاتبوو نه نجامدان، تيدا ۴۸% ژ خه لكى به لژىكا پشته فانيا مانا هيزين سه ربازى يين به لژىكا ل رواندا كربوو و ههروهسا داخوازا دووباره به يزرنا نه وان ژ حكومهتا به لژىكا هاتبوو كرن. (Melvern, & Caplan, ۲۰۰۱, ۱۷۶). نه فه لدهمه كيدا ۴۰% ژ پشكداران دگه ل فه كيشان بوون، هه تا ژ بهر نه گهرين هه بوونا قوربانين زيده تر ل پاشه رپوژى، راپرسىيه كا دى ل هه رپما (فله مه نگى) هاتبوو نه نجامدان، تيدا ۵۵% ژ نه وان كه سين راپرسى دگه ل هاتيه نه نجامدان پشته فانيا هيزين ناشتى پاريز كربوو، دا كو بشين به ره فانيى ژ تووتسيان بكه ن. دگه ل هندی، د راپرسى ۸۰% ژ پشكداران ب دژى به يزرنا هيزين سه ربازى يين به لژىكا ل رواندا بوون (Neuberger, ۲۰۱۷, ۱۶۲).

دگه ل هندی، لژنا لپرسينا په رله مانى به لژىكى، نه دقيا گوهداريا نه وان سه ربازين ژ رواندا هاتين بكه تن و قيانا

مانا ئەوان ل رواندا ھەبوو، داكۆ سنۆرەكې بۆ ئەوئ كومه لكوژىي دانىت و بەلى رىك ب سەربازىن بەلژىكى نەھاتبوو دان ئەشان جۆرە كاران ئەنجامبەدەن (Kuperman, ۲۰۰۰, ۱۰۲). پىشتى ھىنگى، كۆلۆنل (لۆك مارشال Majior Luke Marshall) بەرپرسى فەرماندەييا كىگالى يا سەر ب ھىزىن UNAMIR ل سەردەمى جىنۆسايدا رواندا راگەھاندبوو، كۆ، «د چوو بارودۇخان دا نايىت ئەقى ۋەلاقى بجه بهيلين»، ئەفە بىروبوچوونا نافرې بوو و بەردەوام ئەف چەندە دگوت سەركردىن ۋەلاقى خۆ تاكۆ لدەمى پىارا سىياسى تايەت ب UNAMIR دەرچوو. نافرې ھىزىن، كۆ دىراستىدا پىدقىيە سەركردەين سىياسى يىن UNAMIR زانىيا كۆ فەكىشانا UNAMIR دا زىانا ھىزاران ژن، زەلام و زارۆكان كەفیتە بەر مرنەكا راستەقىنە (Tadjo, ۲۰۱۰, ۳۸۳).

دقیت ئامازھ بەندى بەدىن، كر ئەو ھىزىن بەلژىكى يىن ژ رواندا ھائىنە فەكىشان، باشىن، رىكخستىن، مەشقىن و پرچەكتىن ھىزىن نەتەۋەيىن ئىكگىر ل رواندا يا دىناف ھىزاران گران دا بوون. ھەرەسا پىزانىن بەرفەرەھە لدۆر جھىن چىاي يىن رواندا و ھەلكەفتىن دىناف روويدان ھەبوون (Kuperman, ۲۰۰۰, ۱۱۲). دومايەك جار ۋەك دەستەلاتەكا داگىركەرى ل رواندا، بەلژىكا پىزانىن لدۆر وردەكارىن ئەقى ۋەلاقى ھەبوون، ۋەك بەنگلادىش كۆ بەيىزى پىشكدارى د UNAMIR دا كىبوو، ھەژى يە بىزىن فەرەنسا ئەف پىزانىنە لدەف نەبوون. دىنافبەرا تىرمەھا ۱۹۹۴ تا تەباخا ۱۹۹۵، حكومەت ژلايى سەركردى ميانرەۋى (MDR)، (فۆستىن توگىرا مونگوا faustin twagiramungu)، رىقەبەرى نقتىسىنگەھا (RPF) ل برۆكسل و بەرەيى چوار پارتىن ئۆپۆزسىۋى بوو (Neuberger, ۲۰۱۷, ۱۶۳).

۳.۳. ھەلۆيىتى ئەمىرىكا ھەمبەرى جىنۆسايدا رواندا

بەرھىنگارىيا حكومەتا رواندا ب دژى ژناقىرنا نەرازىبوونىن ئايىنى ئىك ژ ئەوان مەترسىن بەردەوامبوو ئەمىرىكا ل رواندا ژى دترسىا، سەرەراي ھندى رىژەييا ۹۰% يا ئاكنجىن رواندا لسەر مەزھەبى كاسولىكى بوون و پەيوەندىن زەلامىن ئايىنى دگەل حكومەتا رواندا دخۆش بوون، دگەل ھندىدا حكومەتا رواندا بەردەوام ژ ھندى دترسىا مافىن تايەتتىن گرۆپەكې بچوئى مەسىحىان دى بىتە ئەگەرى دروستبوونا ئاستەنگان دىركا دىاركرنا ناسنامەيا پۆاندىان دا. بەرپرسىن ئەمىرىكا ل رواندا ھىزىن ئەفە ئىك ژ ئەگەرىن تىكچوونا پەوشا سىياسى يا رواندا بوو (CIA, November ۱۶, ۱۹۸۶). ل ۱۹ ئادارا ۱۹۹۶ جىگرا ۋەزىرى دەرەقىي ئەمىرىكا بۆ كارووبارىن ئەفرىقىا (پرۆدنىس بۆشنىل Prudence Bushnell ۱۹۹۳-۱۹۹۶) دگەل بەرپرسى دۆسەيا كارووبارىن ئەفرىقىا نافەرەست (ئارلىن رىندەر Arlene Render ۱۹۹۳-۱۹۹۶) بۆ پالدىنا حكومەتا رواندا ژبو چارەسەركرنا كىشەيىن خۆ يىن سىياسى سەرەدانا رواندا كرن و تا ۲۳ ئادارى مابوون ل كىگالى، بەلى ھەولن ئەوان دى ئەنجام بوون (NAS, May, ۲۰۱۴). دىراستىدا، كوشتا دەھ سەربازىن بەلژىكى ل رواندا، ۶ نىسانا ۱۹۹۴، زەنگەك بوو ژبو ئەمىرىكا دەرەبارەي پەيرەوكرنا سىياسەتا نەمايتىكرنى، كو دا تووشى روى ب روىبوونەكا ترسناك ۋەك ئەوا ل سۆمال تووش بوويى نەبىت، دەھمان دەمد، دىت ترسا شەرەكې دىرژ خايەنى، يى پىشتى شەرەين فىتنام و عىراق- كۆيىن لىدەف پەيدابوون، كۆ واشنتون ھىزىن دىر دى بەھمان رەنگ قۇربانىن زىدە دەت و مەبلەخەكې زۆرى پارەيى و چەكى لى مەزىخىت، دىرامبەردا چ بەرژوھەندى و مفايىن باش بۆ ئەمىرىكا تىدا نابن، ژبەر ھندى ئەمىرىكا نەدقىا خۆ تىكەلى ئەقى بوويەرى بىكەت، دىرامبەردا بەردەوام دۆيقچوونا پىشھاتىن رواندا دىر و ھەلۆيىتى خۆ ب رىگا راگەھاند و دامو دەزگەھىن خۆ ل دۆر جىنۆسايدا رواندا پۆندىكر (Burkhalter, ۱۹۹۴, ۵۱).

ل ۷ نىسانا ۱۹۹۴ (سەنتەرى نىشتمانى يى فەكۆلىپىن وىنەيان-The National Photographic Interpretation Center)

(NPIC) يى ئەمىرىكا دىپلوماتىكا خۇدا دابۇ دىياركرن رېئىكىن رەقىنى ل فرۆكخانىيا كىگالى ھاتىنە گرتن و چوو رېئىكىن رەقىنى ل دەورووبەرىن بالىۆزخانىيا ئەمىرىكا نەھاتىبون گرتن. ئەف راپۆرتە ئەوئ چەندى نىشان دەت ھەر لدەستىپىكا پىشھاتىن رواندا ئەمىرىكا چافدېرىيا رۆژىن دەستىپىكا جىنۆسايدا رواندا دكر(NPIC-۹۴\۸, April ۱۹۹۴).
ژلايەكى دىفە نوونەرا ئەمىرىكا ل UN (مادلىن جانا كۆرىپىل ئۆلبرايت Madeleine Jana Korbel Albright ۲۷ كانوونا دووئ ۱۹۹۳-۲۱ كانوونا دووئ ۱۹۹۷) دىلگە نامە يەكىدا بۇ ۋەزارەتا دەرۋە ئەمىرىكا دايە دىياركرن ھىشتا فرۆكخانىيا كىگالى ۋە كرىيە و يا دىن كونترۆل ھىزىن بەلژىكا و فەرەنسا دا، ھەرچە ۋاىت، چوو تىشت ل UN دىيارىنە بىرلەكە لىدۆر پىشھاتىن رواندا بدەت، چونكى تارادەيەكى ئارامى يا ب سەر كىگالىدا ھاق و چوو مەترسى لسەر ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR نىنە، ئەفە دەرۋەتەكا زېرىنە پىنگاڧ بۇ ۋەگواستىنا ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR بەيتە ھاقىت، ژبەركۆ ھەر دەمى فەرەنسا و بەلژىكا ژ ئەوئ ۋەلاقى ھاتنە ۋەكىشان دى گەلەك بىزەحمەت بىت ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR بەيتە رىزاركرن (Department of State, April ۱۲, ۱۹۹۴).

ل نىسانا ۱۹۹۴ بالىۆزى ئەمىرىكا ل رواندا (دىقىد پاول راسون David Paul Rawson ۱۹۹۳-۱۹۹۶) راگەھاند رەوشا پىشتى نافخۆيى يا رواندا گەلەك يا تىكچووى ب رۆژا ل پىش چافىن ئەوان خەلكى دەيتە كوشتن و ئەو نەشىن چ بگەن، ژبەر ھندى كارگىرىيا كلنتۆنى بىرارا دائىخستىنا بالىۆزخانىيا ئەمىرىكا ل كىگالى دا (Olson, ۲۰۰۲, ۱۱) و ل ۱۰ نىسانا ۱۹۹۴، بالىۆزى ئەمىرىكا دەرگەھى بالىۆزخانىيا ئەمىرىكا ل پايتهختى رواندا كىگالى دائىخستىبوو، بىكو بزاقى ژبۆ رىزاركرنا فەرمانبەرىن خۆ يىن تووتسى و كەسىن نىزىكى خوو ئەنجامدەتن. (Burkhalter, ۱۹۹۴, ۴۹) ل ۱۶ نىسانا ۱۹۹۴، دىن دەنگ و نەدەربىنا ھەلۆستەكى مەرۋىيەتى لىدۆر ئەوئ كارەسات و غەمبارىيا لسەر تووتسىن رواندا ژلايە ھوتتوويانقە ھاتىيە ئەنجامدان، دىلۆماتىكارى وىلايەتىن ئىكگرتىپ ئەمىرىكا، (ئالىسون دى فۆرگىس Alison D. Forges)، گوتبوو بالىۆزى بەلژىكا، كۆ: «جەن رازىبونى نىنە خەما پىرسەك مەرۋىيەتى»، ۋەك ئالاقەكى بۇ ئەنانا ھىزىن ئاشتى پارىز و ئاسايش پارىزى ل رواندا بەيتە بكارھىنان، ئەگەر ئەف ھەلۆبىستە بەيتە بكارھىنان، چالاكىن دى يىن ئاشتى پارىزان كار پىناھىتە كرن. نافىرى ئىك ژ ئەوان بىيانىبونو يى بۇ ئىكەمىن جار دان پىدان ب جىنۆسايدا رواندا كرى (Cohen, ۲۰۰۷, ۷۲).

ل ئەوئ دەمىدا ھەول دەھاتنە دان ھىزىن ئاشتىپارىزىن UN ژ ۋەلاتى رواندا بەيتە دەركرن، دئەقى چوارچوۋەقىدا ئەندامى ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيى يى ئەمىرىكا (The US National Security Council- NSC) و بەرپىسى دۆسەيا مافىن مەرۋى بۇ ئەفرىقىا، ئاسيا و رۆژھەلاتا نافىن يى كارگىرىيا (بىل كلنتۆن William Jefferson Clinton or Bill Clinton ۲۰ كانوونا دووئ ۱۹۹۳-۲۰ كانوونا دووئ ۲۰۰۱) (ئىرىك شوارتز Eric Schwartz) نامە يەكىدا بۇ ئەنداما ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيى يا كارگىرىيا كلنتۆنى (سۆزان ئەلىزابىس رىس Suzan Elizabeth Rice ۱۹۹۳-۱۹۹۷) و ئەندامى ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيى يى ئەمىرىكا بۇ كاروبارىن ئەفرىقىا (دۆنالد ك. شتاينبىرگ Donald K. Steinberg ۱۹۹۳-۱۹۹۵) دايە رونكرن رىكخراو چافدېرىيا مافىن مەرۋى داخواز ژ ئەمىرىكا كرىيە ب دژى دەركرنا ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR پراۋەستىن و ئەف رىكخراو ۋەسا دايە دىياركرن ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR نىزىكى (۲۵) ھزار رۆاندىيان دپارىزن و ئەگەر ژ رواندا ھاتنە دەركرن دى ئەف ۋەلاتە ب شىۋەيەكى پاستەخوۋ بىتە قۇربانى جىنۆسايدى و لىدووماھىي داخوازا دىياركرنا ھەلۆستى كارگىرىيا كلنتۆنى كرىبوو (NSA, April ۱۹, ۱۹۹۴).

دەمبەرى ئەف لىسەرى ئاماژ پىھاتىە دان، سەرۆكى ئەمىرىكا، بىل كلنتۆن، ھەلۆبىستەكى بەرژھوۋەندىخواز دابوو دىياركرن، ئەوئ راگەھاندبوو، كۆ: « ئەم نەشىن ھەمى تەقىنىن ناكوكىن مەدەنى و چەكدارى، نەژادپەرسى ب

سادەيى ب ھنارتنا ھېزىن خۇ بۇ نىف دا چارەسەر بىكەين»، بىل كلنتۇنى پېشنىياز كرىبو، كۆ ل ئەگەرېن ھەر دەستىۋەردانەكى دا د ھەر مل ملانەيەكا نەزادەپرەستى يا جىھانى دا، پىدقىيە پىشت ب بەرژھوۋەندىين ئەمىرىكا بەبەستىن، ب تايىھەتى لدەمى دكەفە مەترسىي دا. (Burkhalter, 1994, 47) ل ئەفېرى ديار دىت كارگېرىيا بىل كلنتۇنى ل دۆيىف بىنەماين بەرژھوۋەندىين خۇ سەرەدەرى دگەل پىشھاتىن رواندا دكرن.

ژ ئەقى گۇتارا سەرۇكى ئەمىرىكا دياردىت، كۆ وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمىرىكا دەست دروويداين ئەۋى دەمى يىن رواندا دا نەبوون. سەرۇكى ئەمىرىكا كلنتۇنى، د ھەۋىن ھەلبۇرتىن سالا 1992 دا، سۇپاسيا پابەندبوونا ۋەلاتى خۇ ژبۇ دەستىۋەردانا مۇقايەتى ل وان دەفەرېن جىھانى يىن توۋشى كارەساتىن تراژدى بوۋىن كرىبو و ئەفە ژى رادەيى ھوۋشيارى دەربىنا ھەلۇيىستى دژى دەستىۋەردانا وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمىرىكا ل رواندا بوو، ھەژى يە بېژىن، وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمىرىكا ھېزىن دەريايى ژبۇ رزگاركرنا ھەفۋەلاتىين خۇ ل رواندا نەھنارتىبون، بەلكۆ ئەۋروپىان لىجھى ئەۋى ئەف كارە ئەنجام دابوون. (Burkhalter, 1994, 49)

ل 21 نىسانا 1994، ل كوومبوونا ئەنجوومەنى ئاسايشا نەتەۋەين ئىكگرتى دا، نوونەرا وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمىرىكا ب تەمامى پىشتەفانیا خۇ ژ بۇ فەكىشا ھېزىن ئاشتى پارىز يىن نەتەۋەيىن ئىكگرتى ژ رواندا دياركر، ھەژى يەبېژىن، وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمىرىكا رەتكر بوو پىشكارىي تىدا بىكەت، لدوماھىي بىر پار ھاتە دان، كۆ ئەۋ ھېز بەيىتە بچوۋىكرن و ژمارا سەربازىن ئەۋى بۇ (250) بەيىتە كىم كرن و ئەمىرىكا دژى بەرفرەھكرن و سنوۋرى چالاكىين ئەقى ھېزى راۋەستىا بوو (Neuberger, 1970, 2017).

ل 22 نىسانا 1994 بەرپرسى ئەنجوومەنى ئاسايشا نەتەۋەيى يى ئەمىرىكا (ۋىلىام ئەنتۇنى كىرسۇپ لىك William Anthony Kirsopp Lake 20 كانوونا دوۋى 1993-14 ئادارا 1997) ل كوچكا سى دگەل بەرپرسى چافدېرىيا مافىن مۇقى يى رواندا (مۇنىگى مۇجاۋامەرىجىا Monique Mujawamarijia) كومبوو، لىكى دابۇ دياركرن شەرى مەدەنى و كۆمكۆزىيا خەلكى مەدەنى پىشتى مرنا سەرۇكى رواندا ھابىيارىمانا خەلكى جىھانى سەرسوورمان كرىبە، لەۋرا پىدقىيە ھەمى دامودەزگەھىن پەيوەندىدار و بەرپرسىن لەشكەرى شەرى ب دووماھىيى بىنن، ھەرۋەسا ئەمىرىكا داخۋازى ژ لەشكەرى رواندا و RPF دكەت بىزىتەن ۋەخت ئاگرەستى پراگەھىنن و دەست ب دانووستاندىن ئاشتى بىكەن، ئەمىرىكا پىشتەفانیا ھەۋىن ھەمى سەركردەين نىفدەۋەلەتى ئەۋىن بەردەۋام دەۋولانداندا ژبۇ فەدەيتاننا رېكىن ئاشتى و داخۋازى ژ خەلكى دەفەرى دكەت پىشتەفانیا ئەۋان بىكەن، ئەمىرىكا ئامادەيە لدۆيىف بىنەماين رېككەفتنامەيا ئارۇشا بەشدارىن دئەقى چەندىدا بىكەت، ژبەركۆ بىنەماين ئەۋى رېككەفتنامەيى يىن دانووستاندىن ئاشتى و بەشدارىكرنا دەستەھلاتىدا ھاتىنە پىشت گۇھاقتىن و نەھاتىنە جىبەجىكرن (Department of State, 1994, April 22). لدەمى ل 17 گولانا 1994؛ بىر پار ھاتىنە دان ھىزەكا دى يا نەتەۋەيىن ئىكگرتى بىناقتى (UNAMIR II) رەۋانەى رواندا بىكەت (Neuberger, 1970, 2017).

بو ماۋەيى دوو ھەيىقان، حكومەتا وىلايەتەن ئىكگرتىن ئەمىرىكا يا بىل كلنتۇنى رەتكر، ئەۋا ل رواندا روويداىي ب (جىنۇسايد) سالۇختە بەدەت. دىراستىدا، ۋەزارەتا دەرفەيا ئەمىرىكا نەدەيلا ئەندامىن ئەۋى ژى ئەقى دەستەۋاھىيى بكارىبىنن، ئارمانجا سەرەكى يا كارگېرىيا بىل كلنتۇنى ژئەقى چەندى ئەۋ بوو، داكۆ حكومەتا ئەۋى نەچارنەبىت لدۆيىف رېككەفتنامەيا نەتەۋەيىن ئىكگرتى بۇ رېگرتن و سزادانا تاۋانىن جىنۇسايدى ھەلۇيىستەكى بگرت بەر. ژبەر ئەفان فاكترەن، بەردەۋام بەھسى، شەر، شەرىن نەفخەيى، مل ملانەيا نەفخەيى، تۇندەرۋىيى، تىككەرى، نەسەقامگىرى و بەيىز باسى كرىارىن جىنۇسايدى دكرن (Neuberger, 1970, 2017).

د بەرسفا داخوازىيە كا رىكخراوا جافدىرىيا مافىن مرؤقى بۇ ھندى كۆ ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكا ئەقى پەخشى جىنۆسايدكەر راگريت، ۋەزارەتا دەرۋەيا ئەمريكا لىژنە كا شارەزا دىياقتى ياسايدا پىك ئىنابوو، لدووماھىيى گەھشتە ھندى كۆ كارەك ب ئەقى پەنگى دى بىتە ئەگەرئى بن پىكرنا رىمكەفتنامەيىن جىھانى و بنەمايىن ئازادىيا دەربرىنا ھزروربىران. بەرپرسىن پىنتاگۆنى ب ئەقى پەنگى ھزرىن خو دابوون دياركرن: « ئەم ل پىنتاگۆنى لدؤيف ئەقى ھەلبۇارتىن چووين ژبو پارگرتا پەخشىن ل پشت ئەقى كرىارى، مە دگەل ھەفكىفتىن خوو دانووستاندن ل دۆر ئەقى چەندى كرن و گەھشتىنە ئەقى برىارى، كۆ پارگرتا ئەقى پەخشى چوو كارتىكرنا خو نايىت و دەھمان دەمد، بەرنامەيەك تىچوويەك زۆر پىدقەيت و ئەو ئارمانجىن راوژكارىن ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيى يا ئەمريكا پى ھەين ب گرتا ئەوئ بەستفە ناھىن» (2017,167,Neuberger).

دا رىككەفتنامەيىن ياساين نىقدەۋەلەتى كارى پارگرتى برىكا ئاسمانى و ئەردى ئالۆز كەن، ھەرۋەسا زنجىرا جىپان دا كارىگەرىيان ھەردوو رىكان كىم دكەن. ھەرۋەسا پىنتاگۆن راگەھاندبوو، (Commando Solo) كۆ سەربازەك ئاسمانى يى نشتىمانى بوو، تاكە رىكا پارگرتى بو كۆ ژلايى ۋەزارەتا بەرەفانىشە بېتە ئامادەكرن. كۆژمى تىچوونا ھەر فرىنەك ئەوئ ب (8500) دۆلاران خەملاندبوو و ژبەر شىيان ئەوئ يىن سنۆردارىكى يىن بەرەفانىكرنى ژخو پىدقى دەفەرەك نىمچە پاراستى ھەبوو(Samantha, 2001, 106).

دئەقى بىفايدا، ل 5 گولانا ساللا 1994؛ جىگرى ۋەزىرى بەرەفانىيى يى ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكا بۇ كارووبارىن سىاسەتا بەرەفانىيى، (فرانك جۆرچ ويسنەرى دووئ Frank George Wisner II 1993-1994) د نامەيەكىدا بو راوژكارى جىگرى ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيى، (ساموئىل رىچارد ساندى بىرگەرىSandy Samuel Richard Berger “ 20 كانوونا دووئ 1993-14 ئادارا 1997) خوفاكر بوو: « باشترە ئەگەر ئاسمان بو ھارىكارىكرنا رواندا ژبو كىمكرنا بارگرانىيا خوئرنى بېتە بكارھىنان». ئەندامەك پە بلىندى پىنتاگۆنى، دەرۋەيا جىگرى ۋەزىرى دەرفەيى ئەمريكا بۇ كارووبارىن ئەفرىقا پىرۇدەنس بۆشنىل، كۆ داخواز پارگرتا پەخشى راوژا جىنۆسايدكەران كىبوو، دياركر بوو، كۆ: « راوژا خەلكى ناكوژن، بەلكۆ خەلكى دكوژن»(Power, 2017, 103).

ل 25 گولانا 1994، ئاخفتنكەرئى ۋەزارەتا دەرۋەيا ئەمريكا راگەھاندبوو، حكومەتا ئەمريكا يا فەكۆلىنا ئەنجام ددەت داكو بزىنن كا ئەو روویدانىن ل رواندا روویدانىن جىنۆسايدە يان نە. بەلى ماۋەيەك دىرژ فەنەكىشا، ل 10 خزىرانا 1994؛ رۆژنامەيا نىۋىۋۆرك تايمز (The New York Times)، سەرنجا رايان گشتى لدۆر رىنمايىن ۋەزارەتا دەرۋەيا ئەمريكا يىن بو دىپلوماتكارىن خو ل سەرانسەرى جىھانى دەركرىن راكىشا بوو، تىدا ھاتبوو، كۆ ۋەزىرى دەرۋەيا ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكا، (وارن مینۆر كرىستۆفەر Warren Minor Christopher 20 كانوونا دووئ 1993-17 كانوونا دووئ 1997)، دياركر بوو، كۆ پەيشا «جىنۆسايد»، گونجائىرىن دەستەۋاژھ بوو ژبو روویدانىن رواندا بېتە بكارھىنان. (Chari, 2010, 342)

دووبارە ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكا رەتكر پىشكارى د روویدانىن رواندا دا بكتە، ب مەبەستا كىمترىن پىشكارى، بەرپرسىن ئەمريكا رازەمەندى ل سەر ھنارتنا (50)ى ئۆتۆمبىللىن سەربازى ھەلگەر يىن گۆلنەبىر (APC)، كۆ (V) ھەفتى پىچوون تاگەھشتە دەفەرئى، لدووماھىيى فرىكرنە ئۆگەندا ل شوپىنا رواندا. سەرەپاي ھندى، ل 26 گولانا 1994، ويلايەتتىن ئىكگرتىيىن ئەمريكا دورپىنچا ئابورى ل سەر ھەردوو ئالىان دا واتە حكومەتا جىنۆسايدكەر و بەرەيى نىشتىمانى دا سەپاند بوو(Samantha, 2001, 105). ب ئەقى شىۋەيى بەرپرسىن ئەمريكا برىار دابوو ھىچ جۆرەك خزمەتگوزارىن سەربازى نەفرىكەن، بەلى ئەقى چەندى ھەمى بىافى بخۆفە نەدگرتن، بەلكۆ بەرپرسىن

ئەمىرىكا رەتكرىبوو پەخشى رادىۋا جىنۇسايىدكەران (RTLMC) براۋەستىنىت. سەرەراي ھىندى، پىتاگۆنى كەلۋەلەن پىدقى بۇ ئەقى بۇرى ھەبوون و ئەف كارە ب دەستىۋەردانا سەربازى نەدھاتە ھۇمارتن (Straus, ۲۰۱۰, ۱۱).

ژلايەكى دىقە ئەندامى NSC يى ئەمىرىكا شتايىنىرگى ل ۱۶ خىرانا ۱۹۹۴ دېرۇسكەيەكىدا بۇ كلنتۇنى داىە دياركرن ئەو گەلەك ژ بەردەوامىيا بارودۇخى كارەساتبارى رواندا دترسن و ئەقە لدەمەكىدابوو ئەمىرىكا كۆزىمى (۶۸) مىيۇن دۇلار بۇ ھارىكارىيىن مرقۇبايەتى مىنا خوارن، دەرمان، بەتەنى و پىدقىيىن دى بۇ پەنابەرىن رواندا تەرخانكرىبوون و بۇ ئەقى مەبەستى رۇزانە سى جارن فرۇكىن بارهەلگرىن ئەمىرىكا دچن دناف وەلاتى برۇندىدا، ب ئەقى چەندى ئەمىرىكا پىشكا شىرى دھارىكارىيىن مرقۇبايەتىدا بۇ رواندا دكەت و ئەف ھارىكارىيىن ئەمىرىكا بووينە ئەگەرى رزگاركرنا ژيانا ھزاران خەلكى رواندا لسەرانسەرى وەلاتىن ھەقسۇرۇپ رواندا. ھەروەسا ئەمىرىكا تىمەكا ھارىكارىيىن كارەساتان بۇ دابەشكرنا ھارىكارىيىن مرقۇبايەتى ھنارتىە ئەۋى وەلاتى، دەھمان دەم دا واشنتۇن ھارىكارىيا ھىزىن ئاشتىيارىزىن ئىقدەۋەلەتى دىياقى بەرقراركرنا ئىمناھىيىدا ل رواندا دكەت (NSC, June ۱۶, ۱۹۹۴).

ۋىلايەتىن ئىكگرىيىن ئەمىرىكا، چوو پىنگاڧ ژبۇ راۋەستاندانا جىنۇسايىدى نەھافىتېبوون، بەلكۇ پەيوەندىيىن خۇ دگەل حكومەتا جىنۇسايىدكەر پاراست بوون. لدەمى ۱۵ تىرمەھا ۱۹۹۴ئ، بەرەيى نىشتىمانى يى رواندا، حكومەتا جىنۇسايىدكەر ل سەر دەستەھلاتى لادايى و ھەمى دەستەھلات ل رواندا كرىنە دىن كونترۇلا خۇ قە، پىشتى بۇرىنا (۳) ھەيشان ژ روودانا جىنۇسايىدى، حكومەتا ئەمىرىكا بالىۋزخانەيا رواندا ل واشنتۇن داتىخست و فەرمانبەرىن ئەۋى دەركرن. نۆينەرى ۋىلايەتىن ئىكگرىيىن ئەمىرىكا ل نەتەۋەيىن ئىكگرىيىن پىشتەقانىا خۇ ژ بۇ لادانا نۆينەرىن رواندا ژ ئەنجوومەنى ئاسايشا نەتەۋەيىن ئىكگرىيىن دەربرىبوو (Samantha, ۲۰۰۱, ۱۰۶).

سەرەراي ھىندى كارگرىيا بىل كلنتۇنى سىاسەتا نەمايتىكرىن پەيەرەكرىبوو، ژمارەيەكا دەنگىن جىۋاز بەرامبەرى روويداتىن رواندا ل ئەقى وەلاتى دھاتنە بىستن. ھىندەكان وەك بەرى نۆكە ئامازھ پىھاتىە بى دوو دلى پىشتەقانىا سىاسەتا نەمايتىكرىن، ل سەر بنەمايى ئەۋى گوتنى يا دياردكر، كۆ دەستىۋەردانا پىش وەخت ژى چوو بەرژھەۋەندىيىن نىشتىمانى ۋىلايەتىن ئىكگرىيىن ئەمىرىكا تىدا نىن»، كۆ ئەۋ ژى ژ سەرۇكى ئەمىرىكا، بىل كلنتۇن، ۋەزىرى دەرقە، جىگرى ئەۋى، جىگرى ۋەزىرى بەرەقانىيى، راۋىزكارى ئاسايشا نىشتىمانى، سەركردى ئۆپۇزسىۋنى ل ئەنجوومەنى پىرانى كۇمارى، (بۇب دۇلى Bob Dolly) بوون (Burkhalter, ۱۹۹۴, ۵۰).

ل ۋىلايەتىن ئىكگرىيىن ئەمىرىكا چوو كۇمەلەن تووتسىان نەبوو، ژبەر ھىندى چوو فشار دەستىۋەردانى دئەقى بىياقى نەبوون. ئەندامىن گونگرىسى ئەمىرىكى يىن رەگەز ئەفرىقى دەھلۇيىست ۋەرگرتى دا دىپناقى تووتسىان دا شكەستى ئىنابوون. دەھمان دەمدا، ل ئەۋى سەردەمىدا مژۋىلى قەيرانا ھايتى بوون، كۆ ل ئەۋان نىزىكر بوون. دئەقى چوارچوۋقەيدا، رايان گىشتى يا ئەمىرىكىيان فشار نەئىخستنە سەر حكومەتا خوو ژبۇ دەستىۋەردانى و راۋەستاندانا ئەۋى كارەساتا تراژدى يا جەرگ ھەژىنا وەلاتى رواندا تووش بووى (Neuberger, ۲۰۱۷, ۱۶۸).

دگەل ئەقى چەندىدا، ھەرچەۋايىت ژمارەكا ئەندامىن كونگرىسى و بەرپرسىن حكومەتى داخواز ژ كارگرىيا بىل كلنتۇنى كرىبوو، كۆ مايتىكرىن دكارووبارىن رواندا دا بكەت، داكۇ رىكى ل جىنۇسايىدى بگرىت، لدووماھىيى ئەف داخوازيىە ژى سەرکەفتى نەبوون، كۆ ئەقە دناف دابوون، بەرپرسى نقىسىنگەھا ۋەزارەتا دەرقە بۇ كارووبارىن ئەفرىقىا، رىقەبەرى ئەنجوومەنى ئاسايشا نىشتىمانى بۇ ئەفرىقىا و بەرپرسىن ئەنجوومەنى پىران و لىژنا ئەنجوومەنى نۆينەران بۇ كارووبارىن ئەفرىقىا بوون (Burkhalter, ۱۹۹۴, ۵۱). چ پالدەرىن سەرەكى يىن ئەقى ھەلۇيىستى نەدەستىۋەردانى يا ۋىلايەتىن ئىكگرىيىن ئەمىرىكا بوون؟ بدوماھىك ھاتنا شەرى سار، ئەمىرىكا

چوو جۇرئىن بهرژه وه ندىين نىشتىمانى، نه ل سهر ئاستى ستراتىژى يىن سهربازى، نه ل سهر ئاستى سىياسه ته كا ئىقده وه لىتى و نه لسهر ئاستى ئابووورى ل رواندا نه بوون. ههروه سا كارگىرىيا ئەمريكا نه دقيا هه فبه شه كا دى يا سۆمالي دورست بيت (Neuberger, 1978, 2017).

يا گرنگه ل ئەفئىرى ئامازئ بهندى بدهين كو پشتى جىنوسايدا رواندا بوويه راستيهك راسته قينه ويلايه تىن ئىكگرتىين ئەمريكا هزاران سهربازين خو فريكرنه وه لاتى زائير و رواندا ژبو دابىنكرنا خوآرن، ئاف و خزمه تگوزارىين ته ندورستى بو ئەوئ ژمارا زورا په نابهرين رۆاندى (Neuberger, 1978, 2017). ب شيوه يه كئ گشتى و پون خويا دبىت كارگىرىيا بىل كلنتونى هه لوئىستى بهرژه وه ندىين ئەمريكا گرتبوو بهر، ئەوى باش دزاني ئەمريكا چ بهرژه وه ندى ل رواندا نىن دا بهيتته پالدىن پشكدارىن ب هئزى تىدا بكهت و لدووماهئى لژير فشارا ئەندامين كونگرئسى و ئەنجوومه نئى نوونه ران و بهرپرسيئ كارگىرىيا خو، كلنتون نه چار بوو دىياقئ هارىكارىين مرؤفئدا هارىكارىيا خه لكئ رواندا بكهت. ۳،۴. هه لوئىستى بهرپىتانيا و هۆله ندا ژ جىنوسايدا رواندا

هه لوئىستى بهرپىتانيا ژ كئشه يين رواندا ئەوه، كو ئەف وه لاته نه تومه تباره و نه قۇربانىده ره، هه لوئىستى بهرپىتانيا ژ پئشه اتين رواندا پتر ل ئەنجوومه نئى ئاسايشا UN ديار دبىت. ل ۵ نىسانا ۱۹۹۴ ل دؤر پئشه اتين رواندا نوونه رى بهرپىتانيا ل (UN-UKUN) The UK Mission to the UN (دئقىد هيو ئەلكسه ندهر هاناي David Hugh Alexander Hannay ۱۹۹۰-۱۹۹۵) بو وه زاره تا دهرفه يا وه لاتى خو و نقيسىنگه ها كؤمانؤئىلس (Foreign and Commonwealth office-FCO) ئەوان ل ئەنجوومه نئى ئاسايشا UN دايه دياركرن بهرپىتانيا هه مان هه لوئىستى ئەمريكا ل دؤر هه بوونا هئزىن ئاشتىيارئزىن UNAMIR ل رواندا و بهرپىتانيا لسهر شيوؤزى نوى يى دهسته ه لاتا UNAMIR رازىيه (NAS, 2016, April, 1994).

ل ئىقارىيا ۶ نىسانا ۱۹۹۴ برپكا په يوه ندىئ واشنتون له ندهن ل دؤر مرنا سه رؤكئ رواندا ئاگه هداركر و ب ئەفئى چهندي دانووستاندن دناقبه را نوونه راتيا بهرپىتانيا ل باؤرى كامپالا (Kampala) پايته ختى ئوگه ندا (Uganda) و FCO ل له ندهن دهستپيكرن، لدؤيف پىزانينين ئەوان دياركرين رواندا كهتبوو دمه ترسييه كا زور ترسناكدا، ئەوان ئەگه رين ئەفئى چهندي زفراندن بو ئەوئ قالاھىيا سىاسىي يا ژ ئەجماعى كوشتنا سه رؤكئ رواندا هاتينه پئش (Cameron, 2012, 77). له ورا ل ۱۲ نىسانا ۱۹۹۴ UKUN دىقىد هيو ئەلكسه ندهر هاناي دا دياركرن: «پئدقئيه ب شيوه يه كئ هوشيار هزرى ل هئدى بكهين كا چ بكهين، چ ئاستهنگ درپكا هارىكارىكرنى دا نىن. دگه ل هئدىدا تىتى ژ هه ميان گرنگتر ئەوه وه لاتين جيران بهيتنه پالدىن ب شيوه يه كئ بهئز چاره سه رىيه كا سىاسىي بو كئشه يا رواندا ببينن، ئەف باشتين پئنگافه پشته فانيا ئەوئ بكهين، چونكى هئزىن ئاشتىيارئزىن UNAMIR ژ كىگالى بهيتنه فه كئشان يان نه ئەوه هه نه شين رىگرئىي ل كوشتنا ب كؤم ل گوندا بكه ن» (NSA, April 12, 1994).

ژلايه كئ دىقه UKUN ل ۱۳ نىسانا ۱۹۹۴ دا دياركرن چوار هه لبزاردن يىن لهر UN ههين ب ئەفئى رهنگئ ل خوورئ دياركرى:

هئزىن خو يىن ئاشتىيارئز ل رواندا بهئليت و دهسته ه لاته كا نوى پئ بهيتته دان، پئدقئيه بارودؤخين دهفهرئ بهرچاف بهيتنه وهرگرتن.

فه كئشانانته مامى، هينگئ ئەندامئ UN دشين ئەفئى چهندي قه بوول بكه ن ئەگه ر بارودؤخين ئئىمناھئى ل ئەوى وه لاقى دهارىكار بن. ئەفئى چهندي دئ كارىگه رىيا خو لسهر UN دىياقئ هه وئىن دابىنكرنا ئئىمناھئى ل ئەفريقىا هه بىت.

دانا دەستەھلاتى ب ئەۋان ھىزان يىن ل رواندا ھەر تىشى دىشان دايىت ئەنجامدەن داكۆ سەرۋەرى ل رواندا بزىرىن قە. سەرەپاي ھىندى يا رون و ئاشكەرايە كا چ تىشى دناستەنگە درىكا ھىزىن ئاشتىپاريزىن UNAMIR، چونكى مەترسى لسەر ژيانا ئەۋان يا ھەي.

پىشنىازا ۋەلاتى ئەنگۆلا بەھتە جىبە جىكرن و ھىز ل رواندا بەھتە كىمكرن بتى گروپىن بچويك يىن چاقدىرىن مەدەنى، ئەف گروپە دىشېن پۆلەك گىنگ بگىرن. سەرەپاي ھىندى ئەف ھەلبۇزاردنە پىدقى ھىزىنە كا زۆرن، بەلى نارمانج ژ ئەۋان ئەۋە بزىترىن ۋەخت برىار لدۆر ئەقى چەندى بەھتە دان (NAS, April ۱۳, ۱۹۹۴).

ھەرۋەسا ل ۱۴ نىسانى ھاناي دا دىاركىن ھىزىن ئاشتىپاريزىن UNAMIR نەشىن نارمانجىن خۆ يىن پاراستنا خەلكى مەدەنىي رواندا بەدەستەھبىن (NSA, April ۱۴, ۱۹۹۴). ل ۱۶ نىسانا UKUN ۱۹۹۴ دىقىد ھىو ئەلكسەندەر ھاناي دكومبونە كا ئەنجومەنى ئاسايشا UN LDۆر چارەنقىسى ھىزىن ئاشتىپاريزىن UNAMIR دا دىاركىن ئەمىرىكا باۋەرى بەندى نىنە، كۆ ھىزىن ئاشتىپاريزىن UNAMIR چ رۆلى ل رواندا بگىرن، ئەمىرىكا پىشتەفانىيا برىار ھىكومەتا بەلژىكا دكەت يا تىدا رۈنكرى پىدقىيە UNAMIR بزىترىن ۋەخت ژ رواندا بەھتە فەكىشان، دەرەمبەردا جىگرى نوونەرا ئەمىرىكا ل UN (تىدوارد ئىس واکەر جونیور Eward S. Walker Jr ۱۹۹۳-۱۹۹۴) ئامازە ب ئەقى چەندىدا ئەمىرىكا ب دۆ ھىندى يە ھىزىن ئاشتىپاريزىن UNAMIR دبارودۇخەك ھەستىاردا ل رواندا بەھتە، پىشتى ھىنگى ھانايى دابو دىاركىن نوونەرا ئەمىرىكا مادلىن ئۆلبرائىتى خۆياكرىبو ھىكومەتا بەلژىكا ئەۋ لدۆر مەترسىيا لسەر ھىزىن ئاشتىپاريزىن UNAMIR ھایداركرىبون، ھەرۋەسا ئەۋان (واتا ئۆلبرائىت و واکەر) ژ ھىندى دترسىان ھەر پىنگاگە كا خەلەت ژلايى ئەۋانقە بەھتە ھافىتتى دى بىتە ئەگەر پەيدابوونا ئالۆزىيان ل رواندا و دووماھى پىنگاگە ئەمىرىكا بۇ پىشتەفانىكرنا ئاشتى ل دەقەرېن دى يىن ئەفرىقىا ب تايەتتى پىشتى تووشى ئەۋ سەرپۇرا تالال سۆمال تووش بوويى . واکەرى رۈنكرىبو ھىزىن سۆيايى رواندا ئەگەر بەردەوامبوونا تۆندۆتيزىان و نەئاراميا ئەۋى ۋەلاتىنە (NSA, April ۱۶, ۱۹۹۴). پىشتى ھىزىن RPF ب ھىزى كرىارىن جىنۆسايدى ب دووماھى ھىناین و ئارامى ل رواندا بەرقراركرى ، ھىكومەتا بەرىتانيا برىاردا (۶۱۵) سەربازىن خۆ پەۋانەى رواندا بکەت، ئەف كرىارە ب (ھەوا گابرىل Operation Babriel) ژ تەباخ تا چرىا دوۋى ۱۹۹۴ بەردەوام بوو، ئەركى ئەقى ھىزى يى سەرەكى پىشكىشكرنا ھارىكارىن نۆزدارى، چاكرنا ئۆتۆمبىلېن خرابى و دروستكرنا رېك وبانان بوو. ھەرۋەسا شاندىكى FCO گەھشتە رواندا و نوونەراتىيا دىپلۆماسى يا بەرىتانى ل رواندا ھاتە دروستكرن و رواندا بۇ ئىك ژ بەزىترىن ۋەلاتان ل كىشۋەرى ئەفرىقىا يىن ھارىكارىن بەرىتانيا بۇ دەھانە پەۋانەكرن (Melvern & Williams, ۲۰۰۴, ۱۱).

ھەژى گوتىن يە ۋەلاتى ھۆلەندا ۋەك بەرىتانيا ب درېژىيا رويدانا جىنۆسايدا رواندا ھەلۆىستىن سۆشتى دىار دكرن و بەردەوام ھەلۆىستىن خۆ ل ئەنجومەنى ئاسايشا نەۋەيىن ئىكگرى دەردبرىن، ھەلۆىستىن ھۆلەندا يىن فەرمى ب شىۋەيەك گىشتى دگەل ۋەلاتىن دى يىن زلھىز مىنا ۋىلايەتتىن ئىكگرى ئەمىرىكا، فەرەنسا، بەلژىكا و بەرىتانيا بوون، پىرىيا ھەلۆىستىن ئەۋى دگەل يىن فەرەنسا بوون دقىا كىشەيا رواندا دناقبەرا ھىكومەت و RPF ب ئاشتىانە بەھتە چارەسەركرن (Douma, ۲۰۰۰, ۴۴).

۴. ھەلۆىستى رېكخراۋىن نىقدەۋەلەتى ژ جىنۆسايدا رواندا

ل ئەقى تەۋەرىدا دى ھەۋلەدىن رۆنكرنا بەدىن لسەر ھەلۆىستى گىنگرتىن رېكخراۋىن نىقدەۋەلەتى يىن پۆلەك گىنگ دىشەتتىن جىنۆسايدا رواندا گىراين و ب تايەتتى دى باسنى ھەلۆىستى رېكخراۋا نەۋەيىن ئىكگرى ھەمبەرى

جىنۇسايدا رواندا كەين، چونكى ھەر ژ دەستىپكا پوودانا جىنۇسايدا رواندا ئەقى رېكخراۋا ب رېكا ئەندامىن خۆ يىن ناقدەۋلەتق ب تايەتق بەرېتانيا، بەلژىكا، ئەمىرىكا و فەرەنسا و ھندەك ۋەلاتىن ئەفرىقى ھەۋلېن بەيژ بۇ پراۋەستاندانا ئەقى كارەساتا تراژدى دابوون.

۴.۱. سىاسەتا رېكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى ھەمبەرى جىنۇسايدا رواندا

گىرنگىرتىن رېكخراۋا نېقىدەۋلەتق يا پۆلەك گىرنگ و كارىگەر دماۋەيى پوودانا جىنۇسايدا رواندا گىرايى رېكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى بوو، لەۋرا دى بىنن ھەر ل ۶ تەباخا ۱۹۹۳ئى، لدۆيىف بەنەندىن رېككەفتنامەيا ئەروشاى ، برىارا دورستكرنا ھىزەكا نەتەۋەيىن ئىكگرتى بۇ ئاشتى پارىزى و ئاسايشپارىزى ل رواندا ھاتبوو دان(Magnarella, ۲۰۰۵, ۸۰۵). ھەر دوو ئالىان داخوازا پھوانەكرنا ۸۰۰۰ ھزار سەربازان بۇ رواندا كروو، فەرماندى كەنەدى يى ھىزىن نەتەۋەيىن ئىكگرتى، (جەنېرال پۆمىۋ دالايەر General Romeo Dallaire)، پىشنىازا ھنارتنا (۴۵۰۰) سەربازان كىبوو، ۋىلايەتىن ئىكگرتىن ئەمىرىكا پىشنىازا (۵۰۰) سەربازان كىبوو و لدوماھىي ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيىن ئىكگرتى رېك ب (۲۵۴۸) سەربازان دا بچن رواندا(Barnett, ۲۰۰۲, ۲۰).

ل چىرا ئىكى ۱۹۹۳ لدەمى ئەنجومەنى ئاسايشا UN بىر بار بۇ ھنارتنا نوونەراتىيا خۆ ل رواندا داي ، ب ئەقى چەندى پشتى بۇرىنا (۲۰) سالان ژ دەستەھلاتا دىكتاتورى بۇ بەرپىسا سەرەكى يا گورانكارىيان بۇ دىموكراسى و دابەشكرنا دەستەھلاتى ل رواندا، ژ ئەنجامى ئەقى چەندى چارەنقىسى رواندا لسەر ھارىكارىيىن ئەندامىن UN و نوونەرى ئەۋى مابوو، رواندا دا دىاركىن برىارىن UN چارەنقىس و پاشەرۇزا خەلكى رواندانن و برىارىن ئەۋى دووماھى ھىقىينە بۇ سەرەكتنا دانووستاندنن ئاشتىن لسەر چەكى(Melvorn & Williams, ۲۰۰۴, ۶).

دەقى كىرايىدا، ئەف ھىزە ب UNAMIR ل كانوننا ئىكى يا ساللا ۱۹۹۴ئى؛ گەھشتنە رواندا و بىننى ژ (۱۲۶۰) سەربازان پىك دەتات. ئەف ھىزە ژ سەربازىن (بەلژىكى، فەرەنسى، ئوستالى، زائىرى، ئوگەندى، مسرى، گانىايى و بەنگلادىشى) پىك ھاتبوون (Klinghoffer, ۱۹۹۸, ۳۳). ئەف ھىزە ب تەمامى نەھاتبوون پىچەككىرن و دىن چاقدىرىيا ئۆتۆمبىلېن سەربازەلگر يىن گۆلەنەبىر، نەبوونا ئۆتۆمبىلېن ھەۋارھاتىن، كىمىيا تەقىن چەكى، كىمىيا خۆارن و كىمىيا پىدقىي، تەندورستى و دەرمانان دنالېن. ھەرۋەسا ئەنجومەنى ئاسايشى ئەۋ پارسپاردە ژى كىمىكروون، ئەۋىن ل رېككەفتنامەيا ئەروشاى برىار ل سەر دايى، كۆ ئەنجامىن كارەساتبار لدۆيىف خۆ ھىلابوون(Barnett, ۲۰۰۲, ۲۰). برىكا نۆپنەرىن خۆ و رېكخراۋاين چاقدىرىيا مافىن مرقى ل رواندا، جفاكى نېقىدەۋلەتق ب سەرۇكاتىيا رېكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى باش ھايدارى رويىدانىن رواندا بوو كا بەرەف چ ئارستە دچوون. ل تەباخا ساللا ۱۹۹۳ئى، نقىسىنگەھا نەتەۋەيىن ئىكگرتى ل رواندا ھوشدارى دابوو، كۆ پىشھاتىن ئەنجامدانا جىنۇسايدى ل رواندا ب شىۋەيەكى زۆر ئاشكەرا دىار بووینە، ل كانوننا ئىكى يا ساللا ۱۹۹۳ئى، چەند پاپۆتەكىن باۋەرپىكىرى ژلايى ئەفسەرېن پواندى گەھشتبوون دەستى، جەنېرال دالايەر، كۆ تىدا ئامازھ ب دارشتنا پلانەكى ژبو ئەنجامدانا جىنۇسايدى ل رواندا ھاتبوو دان(Ballet, Mahieu, & Radja, ۲۰۰۷, ۴۱).

ل ۱۱ كانوننا دوۋى ساللا ۱۹۹۴ئى فەرماندى ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR (جەنېرال دالايەر General Dallaire)، لدۆر ئەقان راپورتىن ھەۋالگىرى يىن باسى ئامادەكارىين جىنۇسايدى ھەمبەرى كوشتنا تووتسىيان ل باژىرىكىگالى دكرن، سكرتېرى گشتى يى رېكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى پىترۆس غالى ھايدار كىبوو(CIA, September ۱۸, ۱۹۹۸; Tadjo, ۲۰۱۰, ۳۸۳). دەقان بەلگەنامەيان دا پىزانىن لدۆر تۆماركرنا نابقىن تووتسىيان تىدابوون، كۆ بۇ چارەسەرىيا

دووماھىيى ئامادە كرىبون (CIA, September ۱۸, ۱۹۹۸). دالايەر ئامازھ بەندى دايە ژىدەرىن پىزانىيان كۆ لژىر ناڧى (جىن پىرى Jane Perry) بوون، ئەندامە كى بەرى يى ھەۋالگىرىا سەرۆكى رۋاندا بوو، سەرۆكى رۋاندا گوتىبوۋى پىلانەك بۇ كۈشتا تۈتسىيان دارشتبوو، كۆ لەزاتىا ئەنجامدانا ئەۋى دگەھىتە (۳۰۰۰) تۈتسىيان د ئىك دەمژمىر دا(Klinghoffer, ۳۳, ۱۹۹۸).

دەھمان دەمد، جىن پىرى دالايەر لدۆر پىلانا كۈشتا ژمارەكا سەربازىن بەلژىكى يىن ب سەر نەتەۋەيىن ئىكگىرتى قە ئاگەھدار كرىبوو، كۆ ئارمانج ژى ئەو بوو فشارى ب ئىخنە سەر بەلژىكا بلەز خۇ ژدەقەرىن رۋاندا قەكىشن(Power, ۸۹, ۲۰۱۷). ھەژى يە بىژىن ئەف پىلانە، ل ۶نسانا ۱۹۹۴، ژلايى حكومەتا رۋاندىقە ھاتىبوو ئامادە كرن. دئەقان بەلگەنامەيان دا ھاتىە دياركرن دالايەرى داخۋازا بەرفرەھكرنا چۈرچۈقى دەستەھلاتا ھىزا نەتەۋەيىن ئىكگىرتى ب دەستەھلاتا دەست ب سەرداكرتا چەكى كرىبوو(Ballet, Mahieu, & Radja, ۴۵, ۲۰۰۷). ھەرۋەسا لدەمى فرۆكەيا سەرۆكى رۋاندا ل كىگالى كەفتى ھىزىن ئاشتى پارىژىن UN بەرەف ئەۋى باژىرى چوون، بەلى ھىزىن لەشكەرى يىن رۋاندا نەھىلا ھىزىن UN بچن دناڧ باژىرىدا و دىسان لەشكەرى رۋاندا ھىزىن ئاشتى پارىژىن بەلژىكى يىن UN ل خاللا پشكىننا فرۆكخانەيى ژ چەك كرن(Department of State, April ۶, ۱۹۹۴).

ھەمى داخۋازىيىن جەنېرال دالايەر ژلايى جىگرى سكرتېرى گشتى يى UN بۇ پاراستنا ئاشتى (كۆڧى عتا عنان Kofi Atta Annan ۱ ئادارا ۱۹۹۳ - ۳۱ كانوونا ئىكى ۱۹۹۶) يى رەگەز گالى (ئىقبال رىزكا Iqbal Rizka)، ھاتىبوون رەتكرن، كو ل ئەۋى دەمىدا، ۋەك رىقەبەرى پشكا چالاكىين ئاشتىپارىزىن نەتەۋەيىن ئىكگىرتى كار دكر. ھەرۋەسا بەلگەنامە و داخۋازىيىن دالايەرى بۇ ئەنجۈومەنى ئاسايشى نەفرىكر بوون. سكرتېرى گشتى يى ئەنجۈومەنى ئاسايشا نەتەۋەيىن ئىكگىرتى، پتروس غالى يى مسرى، دقيا پتر گرنكى ب راپۋرتىن نۆپنەرىن خۇ يىن سىياسى ل رۋاندا (جاكىسى رۆگەر بۆھبۈھى كامىرونى Jackie Roger Bohbuhe Cameroon) بدەت، كۆ ھەقەيمانى رژىما رۋاندا بوو(Leitenberg, ۶, ۱۹۹۴).

لدەمى تىكچوونا پەيوەندىيان، پەيوەندى ب ھىرشىن ب كۆمەلېن دژى تۈتسىيان ھەبوون. ژئەگەرى ئەۋى سەربۇرا دناقبەرا چرىا دوۋى ۱۹۹۳ و نىسانا ۱۹۹۴، پەيدابوۋى، دبىت پىلان دارىژھرى جىنۋسایدى ھىزا ھندى كرىبت، كۆ ھىزىن نەتەۋەيىن ئىكگىرتى بىھىز و بى دەستەھلات بن، ئەقە ژى بىتە ئەگەرى ھندى ئەو ھىز ل ھندى بكەن ئەف ھىرشە نە بوو سەر ئەۋان بوو(Melvorn, ۱۰۰, ۲۰۰۱). دپاستىدا، ئەگەر ئەقە ئەزمونى بەلسەنگىن، دئ ب ئاشكەرايى ديار بىت ھىزىن نەتەۋەيىن ئىكگىرتى دپاراستنا تۈتسىياندا شكەستن ھىنا بوو، ب رادەيەكى ۋەسا كۆ تۈتسى لىبەر چاقىن ئەۋان دەاتنە كۈشتن. ھەرچەندە، زىرەقان بۇ پاراستنا سەركردەين مىانرو دانابوون. لدەمى گەھشتا چەكداران ب مەبەستا كۈشتن، ئەۋان زىرەقانا سەركردەين ھووتوۋى بىنى بچە دەھىلان(Neuberger, ۱۷۵, ۲۰۱۷).

ژلايى خوقە، جەنېرال دالايەر بلەز داخۋازا زىدەكرنا ھىزىن نەتەۋەيىن ئىكگىرتى كرىبون، ئارمانجا ئەۋى ژئەقى چەندى ئەۋبوو بىشېن چەكى ژناقبەت، كۈشتن راۋەستىنيت و پەخشى رادىۋا RTLMC رارىت(Misser, & Jaumain, ۷۳, ۱۹۹۴). بەلى ھەمى داخۋازىيىن ئەۋى ژلايى بەشى كرىارېن ئاشتى پارىزىيا نەتەۋەيىن ئىكگىرتى ھاتنە رەتكرن و چەندىن رىنمايىن ئاشكەرا بوو دەركر بوون، داكۆ خۇ ژ بكارھىنانا ھىزى دوۋىر بكەت، سەربازىن خۇ نەئىخىت مەترسىا ژناقبەت چەكى، دەھلۋىستى رارىت پەخشى رادىۋو فەرمان پىدابوو، كۆ ھندى بىشېت بىلايەنيا خۇ پارىزىت(Straus, ۱۰, ۲۰۱۰).

ل ئەوى دەمىدا، كۆفۇ عەنان يى رۇدبوو ل سەر ھندى زىدە كرنا ئەفى ھىزى تىچوويەكى زىدە پىدقۇت و ويلايەتتىن ئىكگرتىن ئەمىرىكا پشتەفانىا ئەفى چەندى نەكربوو. لجهى ھندى، پشكا ئاشتىپارىزا نەتەوھىين ئىكگرتى داخواز ژ دالايەرى كربوو، كۆ ھارىكارىيا فەرمانبەرىن نەتەوھىين ئىكگرتى بكتە، تاكو دگەل ھىزىن خزمەتگوزارى يىن دى يىن وەلاتىن ئەوروپا ژ ئەفى وەلاقى دەرکەفن. لدەمى كوشتن ل رواندا گەھشتىە بلندترىن ئاست، نەچوو دەزگەھىن نەتەوھىين ئىكگرتى و نە چوو ئەندامىن ئەنجوومەنى ئاسايشى ھزر لەندى نەكربوو، كۆ نۆينەرىن رواندا ژ ناف ئەفى ئەنجوومەنى دەر بكتەن(۲۰۱۷،۱۷۷،Neuberger).

ل ۱۱ نىسانا ۱۹۹۴ بەرپىسىن UN ب شىوھىەكى نەپنى گوتبوو بەرپىسىن بەلژىكا، فەرەنسا و ئەمىرىكا، سكرتيرى گشتى يى UN پونكرىيە پىدقىيە ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR ئەوین ژمارا ئەوان دگەھىتە (۲۵۰۰) سەربازان، كۆ (۱۶) ژ ئەوان ھاتبوو كوشتن ژ رواندا بەپنە فەكىشان ئەگەر ئاگرەست نەھىتە راگەھاندن، چونكى ئەگەر بەردەوام ېمىن كىگالى دبىت بەردەوام بەپنە كوشتن (CIA, April ۱۱, ۱۹۹۴). ل ۱۲ نىسانا ۱۹۹۴، ئەنجوومەنى ئاسايشا نەتەوھىين ئىكگرتى پىارا كىمكرنا UNAMIR ژ(۱۲۶۰) سەربازان بۇ (۲۵۰) سەربازان دابوو. سكرتيرى گشتى يى نەتەوھىين ئىكگرتى نەبتى پشتەفانىا فەكىشان ھىزىن خۆ ل سەرانسەرى رواندا كربوو، بەلكۆ فشارەك زىدە ئىخستبوو سەر كەسايەتيا جەنپىرال دالايەر ب مەرەما فەكىشان و جھ ھىلانا دەفەرى. بەلى دالايەرى ژبەر ھۆكارىن رەوشتى رەتكر ئەفى چەندى بكتە(Barnett, ۲۰۰۲, ۳۵). ل ۱۴ نىسانى، سكرتيرى گشتى يى UN دوو ھەلبۇاردن پىشكىشى ئەنجوومەنى ئاسايشا UN كرن و تىدا دياركربوو بتنى دوو ھەلبۇاردن يىن لېر UN ھەين ھىزىن خۆيىن ئاشتىپارىزى UNAMIR ل رواندا بەپىلىت، بەپىزكرنا ھىزىن ئاشتىپارىزىن UNAMIR ل جھى ئەوان يىن نۆكە و دانا دەستھەلاتى ب ھىزىن بەلژىكى يان فەكىشان رىژەكا ديار ھىزىن UNAMIR و ھىلانا نوونەرى تايەتتى UN و دگەل ستافى پىدقى و ھىزەكا (۱۵۰) كەسى بۇ پاراستنا نوونەراتىيا UN ل رواندا (NAS, April ۱۴, ۱۹۹۴). ۳۰ نىسانا ۱۹۹۴ئى، سەرۆكى ئەنجوومەنى ئاسايشى داخوازا قەدەغەكرنا چەكى بۇ ھەر دوو ئالىان كر بوو و پىارا ۹۱۸ ل ۱۷ گولانا ۱۹۹۴ئى، بۇ قى مەرەمى دەركر بوو(Barnett, ۲۰۰۲, ۳۵). دماوھىي دانووستاندنن خۆدا دەربارەى رواندا، ل ۲۱ نىسانى، ۳۰ نىسانى و ۱۷ گولانا ۱۹۹۴ئى؛ يىن كۆ ژلايى ئەنجوومەنى ئاسايشى فە ھاتىنە سازكرن. سى كۆمەلەن وەلاتان كۆ پىگەھى ھەلۆستى وان لدۆر پىسا رواندا جىواز بوون (۲۰۱۷،۱۷۷،Neuberger).

يا زانايە كۆ بەرى ۱۷ گولانا ۱۹۹۴ئى، ئەنجوومەنى ئاسايشا نەتەوھىي پىار دابوو (۵۵۰۰) سەربازان بۇ رواندا UNAMIR ھەلەشاندبوو. دئەفى خالىدا، چوو وەلاتىن نە ئەفرىقى ئارەزوييا ھنارتنا سەربازان بۇ ھىزا نەتەوھىين ئىكگرتى نەبوو، دەھمان دەمدا، ئەو چەند وەلاتىن كىم ئەفرىقى يىن رازىبووين ھىزى فېرېكەن، داخوازا قەرەبوويەكا ئابوورى يا زۆر دكر، دئەنجامدا، كارىگەرى ل ئەوى پىرۆسىسا خاقد، ھىزىن نەتەوھىين ئىكگرتى نەشيان چوو تووتسىان رزگار بكتەن (۲۰۱۷،۱۷۷،Neuberger).

ھەژى يە ئامازى بەندى بەين، ل ئەوى ماوھىدا، بەردەوام نۆينەرەكى رواندا ل ئەنجوومەنى ئاسايشى ئامادە دبوو، دەھمان دەمدا، وەزىرى دەرئە يى رواندا و سەركردى (CDR)، كۆ ئەندەزىار و سەرپەرشتن جىنۆسایدى بوو، ژبۇ ئامادەبوونا دانووستاندنا ۱۶-۱۷ گولانا ۱۹۹۴ يا UN، ب ئاشكەرايى گەھشتبوون نىيۆرك. يا روون و ئاشكەرايە كۆ نە چوو كەسان ژ وەلاتىن ئەندامىن نەتەوھىين ئىكگرتى و نە چوو بەرپىس و دەزگەھىن ويلايەتتىن ئىكگرتىن ئەمىرىكا رىك لىنەگرت و بزافنەكربوون ل فرۆكخانەيى دەستەسەر بكتەن (Barnett, ۲۰۰۲, ۳۸).

بۇ ماوھىي چەندىن ھەيفان نەتەوھىين ئىكگرتى خۆ ژ پۆلىنكرنا كوشتارا رواندا ل ژىر نافى، «جىنۆساید»،

قەددىزى، پۇلېنكرنا تشتەك ب ئەقى پەنگى دا سەرنجا رايلا گشتى بۇ لايى ئەوان داموو دەزگەھان پاكىشىت يىن ژ ھەلۆيىست ۋەرگرتى شەكستى ئىناين. لدوماھيا خىزىرانا ۱۹۹۴ئ، دەستەۋاژى جىنۆسايد لدەمىن جودا جودا لدۆر رواندا ھاتىھە بكارھىنان (۲۰۱۷,۱۷۸,Neuberger).

ل ۸ چىريا دوۋى ۱۹۹۴ ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەسى يىن UN (۹۵۵) يا ژ (۳۲) بەندان پىكدهات بۇ چارەسەركرنا ھەمى ئارىشەيىن رواندا ھەركر (UNSCS/RES, ۹۵۵/November ۸, ۱۹۹۴). ژلايەكى دىقە؛ ل كانوونانا ئىكى ۱۹۹۴ لىژنا بلندا پەنابەران يا UN (The UN High Commissioner for Refugees-UNHCR) داىھە دياركرن RPF تاۋاينىن كوشتنى ب دژى ھووتسىيان يىن ئەنجامدان ديسان و ھووتسىيان ژى كرىارىن جىنۆسايدى ئەنجامداينە دەھمبەردا RPF نەرازىبوونا خۇ راگەھاند و دياركرن و رىك ل ھىزىن بۇ ئەنجامدانا قەكۆلىنان ل دەقەرىن جىنۆسايد لسانسەرى رواندا لىپاتىھە ئەنجامدان گرتن، ھىزىن RPF ئاگر بەردابوو ئۆتۆمپىلەكا ھىزىن ئوسترالىي يا UN، ئەگەرىن ئەقى چەندى دزفريت بۇ ھندى UN پەتكربوو فىديوپەكا ھىزىن توتسى يىن وپنەين زالگەھەكا ھىزىن RPF گرتىن (CIA, December ۵, ۱۹۹۴).

۵. ھەلۆيىستى ۋەلاتىن ئەفرىقى بەرامبەرى جىنۆسايدا رواندا

سەرەپاي ھندى ل ئەۋى دەمى جىنۆسايدا رواندا پويدا پتريا ۋەلاتىن كىشۋەرى ئەفرىقىيا كەقتنە دەتەرسىدا و تا پادەيەكى زۇر نەئارام دناق ۋەلاتىن ھەقسنۆرىن رواندا پەيدابوون، چونكى پىلېن پەنابەرىن رواندا گەھشتبوون دناق ئەواندا، دگەل ھندىدا لدۆر پىشھاتىن رواندا، نە چوو ۋەلاتىن كىشۋەرى ئەفرىقىيا و نە رىكخراۋا ئىكەتتيا ئەفرىقى (The Organisation of African Unity- OAU) چوو ھەلۆيىست لدۆر پىسا رواندا دەرنەبرىبوون، كۆ بىتە جەن شانايزى بۇ كىشۋەرى ئەفرىقىيا (Alozie, ۲۰۰۷,۷). سەرەپاي ھندى بەرى ھىنگى چەندىن ھووشدارى لدۆر تىكچوونا پەوشا نافخۇييا رواندا و روودانا شەرى دناقەرا خەلكى رواندا دا بۇ UN فېركىبوون (NAS, May, ۲۰۱۴). ھەرۋەك ژمارەكا زۇرا ئەوان ۋەلاتىن بەرى نۆكە لدۆر ئەقى چەندى ئاماژھ پىپاتىھە دان، رىكخراۋا ئىكەتتيا ئەفرىقى، كۆ ل ئەۋى دەمىدا، سەرۋكى مسرى (محەمدەد حوسنى موبارەك ۱۴ چىريا ئىكى ۱۹۸۱- ۱۱ شۇباتا ۲۰۱۱) سەرۋكاتيا ئەۋى دكر. نافبرى رەتكربوو دچوارچوقى جىنۆسايدى باسى روويداينىن رواندا بكنە (Alozie, ۲۰۰۷,۷).

د پاستىدا، ل نافەراستا سالا ۱۹۹۴ئ، ئەقى رىكخراۋا بىنى رىك دابوو، سەرۋكى رىژىما جىنۆسايدىكەرا رواندا يا بەرۋەخت (سىۋدۆر سىندىكوبوۋو Theodore Sindikubwabo نىسانا ۱۹۹۴- ۱۹ تىرمەھا ۱۹۹۴) دىككەقتنامەيا لوتكا رىكخراۋا ئىكەتتيا ئەفرىقىيا ل تونس، نۆپنەراتيا رواندا بكتە. بەشداربوۋىن كونفرانسى روويداينىن رواندا ب، «تاۋاينىن دژى مرقايەتىن Crime against Humanity»، سالۆخت دان، بىكۆ ئاماژى ب ئەنجامدەرىن جىنۆسايدى و بى شۆقەكرنا دەربارەى جىنۆسايدى ب شىۋەيەكى پاستەۋخۇ بدەن (Kioko, ۲۰۰۳,۸۱۵).

ھەرۋەسا كۆمەلا ئەفرىقىيا ل نەتەۋەيىن ئىكگرتى، كۆ ژ ھەمى ۋەلاتىن ئەفرىقىيا ئەندام ل نەتەۋەيىن ئىكگرتى ھەبوون، دكاركرنىدا ب شىۋەيەكى گشتى بۇ پاكرتنا جىنۆسايدى شەكستى ھىنابوون. ھەرچەندە، ل ۱۱ نىسانا ۱۹۹۴، داخاۋا ئاگرەستى كرىوو، و ل ۲۱ نىسانا ۱۹۹۴، دژى كىمكرنا UNAMIR، راۋەستيا بوون (Neuberger, ۲۰۱۷,۱۸۲). ل ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەۋەيىن ئىكگرتى، ۋەلاتىن نايجىريا ئىك ژ ئەوان ۋەلات بوو، نە ئامادەبوو ھىرشى بكتە سەر حكومەتا جىنۆسايدىكەرا رواندا و نە حكومەتا رواندا ب جىنۆسايدىكەر سالۆخت دابوو. ئەف لدەمەكىدا، ژلايى خۆقە، جىبۆتى ل سەر پىشتەفانىكرنا خۇ بۇ رواندا لدەمى قەيرانى دا بەردەوام بوو (Alozie, ۲۰۰۷,۸).

ژايلە كېشە ۋە لاتىن بۇرۇندى و رواندا ھندەك تايپە تەندىن دابوونەرىت و پەگەزىن مۇققان يىن ۋەك ھەف يىن ھەين، دگەل ھندىدا مېژوويا سىياسى و سىياسەتا ئەوان يا نافخۇيى ب شىۋەيەكئ بەرچاف ژىتىك جىۋازن، ھەر ژ ساللا ۱۹۹۳ و پىدا ب جىنۇسايدىكنا بى دەنگ ھاتىپە ۋە سفىر و نىزىكى (۲۰۰) ھزار توتسى و ھوتىيان ل ئەفى ۋە لاق ھاتىبون كوشتق، ئەو پويدانىن ل ساللا ۱۹۹۴ ل رواندا ھاتىپە پىش و بووينە ئەگەرئ جىنۇسايدى ل ئەوى ۋە لاق پىژەيەكا زۇرا پەنابەران بەرەف بۇرۇندىقە چوون و كارتىكرنەكا زۇرا ھەستىاركە سەر پىشھاتىن سىياسى يىن نافخۇيى ل بۇرۇندى، چوونا پەنابەرىن ھووق ل باشوورئ رۇژنفايىن رواندا بۇ بۇرۇندى مەترسىيەكا زىدەتر ئىخستە سەر رۇژىما سەربازى يا بۇرۇندى، ژبەر ھندى لدەمى دەرفەت بۇ رۇژىما بۇرۇندى ھاتىپە پىش ب شىۋەيەكئ راستەوخۇ بىرپارا دەرکنا ئەوان پەنابەران دا، دىسان ئارىشەيىن كەمپىن پەنابەران ل رۇژھەلاتى زائىر، لەشكەرئ بۇرۇندى نەچاركرىبوو بەرىخۇبەدەن دەفەرئىن نىزىكى ئەوان كەمپان داکۇ پىشتەفانبا ھىزىن ھەفپەيمانىن ئازادىخووزىن دىموكراسى يا رۇندى (The Alliance de forces Democratiques pour la liberation du congo/Zaire- AFDL) ب سەرۇكاتىا لۇران كايىلا (Laurent Kabila) يىن ھىزىن ئىكگرتىن رواندا (The Rwandan Patriotic Army- RPA) پىشتەفانبا ئەوان دكر بكنە دا كەمپان لاواز بكنە و ھەولەن دژايەتكرنى ژنفاقبەت (Douma, ۲۰۰۰, ۳۲).

ژايلەكئ دىقە، ھندەك ۋە لاتىن ئەفرىقى ۋەك كىنيا و ب تايپە ۋە لاتى سىشسىل (Seychelles)، ھەتا ۶ نىسانا ۱۹۹۴ئ، ب ھنارتنا چەكئ ھارىكارىيا ھكومەتا رواندا دكرن (Kioko, ۲۰۰۳, ۸۲۰). ژايلەكئ دىقە كۇمارا كونگۇيا دىموكرات ب دىژىيا دەستەھلاتا ھابىارىمانا ھەتا ئەنجامدانا كرىارا جىنۇسايدى پىشتەفانبا رۇژىما ئەوى دكر، دىراستىدا سەرۇكئ زائىر (مۇبۇتۇ سىسى سىكۇ سەكو Mobutu Sese Seko كرىا ئىكئ ۱۹۷۱- ۱۶ گولانا ۱۹۹۷) پەيوەندىن مافىن تايپەت دگەل رۇژىما ھابىارىمانا ھەبوون، ژبەرھندى مۇبۇتۇ شەرى دەستكەفت و بەرژەۋەندىيان دگەل جقاكى ئىقەدەۋلەتى، ئەكتەرئىن نافخۇيى و دەۋلەتىن جىرائىن رواندا مىنا ئۆگەندا، بۇرۇندى دكرن (Douma, ۲۰۰۰, ۳۳).

ۋە لاتى تانزانىا (Tanzania) ب شىۋەيەكئ بەردەۋان ھەۋلدا چارەسەرىيەكا ئاشتىيان دناقبەرا لايەن پەيوەندىدارىن رواندا دا بھىتە ئەنجامدان، ھەروەسا بەردەۋام ب شىۋەيەكئ بھىزى بزاقدكرن پەنابەرىن ھووق ژ تانزانىا بھىتە دەركرن، ژبەركۇ ھەمى پەنابەرىن ھووق نەزفرىبوون رواندا (Douma, ۲۰۰۰, ۳۳). ھەروەسا ۋە لاتى كىنيا و زائىر رىك لىبەر توتسىيان ژبو دەربازبوونا سنۇران بۇ ناف خودا گرتبووت و ھەتا كىنيا ئەو پەنابەرىن شىان ل سنۇران دەربازبن و خۇ رزگار بكنە راستەوخۇ پادەستى بكوژىن وان كرىبوون. ل ئەفى چوارچوۋقەيدا، گىرنگە نەئەنجامدانا چالاكىين مۇقايەتى ژلايى سىكۇچا ئەفرىقىن ئەندامىن رىكخراۋا نەتەۋەيىن ئىكگرتى بئىخىنە ستۆي، پوو پىترۇس پىترۇس غالى يى مسرى، كۇفى عەنانى گانىايى و جاكىس رۇجەر بۇھوبى يى كامىرۇنى، كۇ چوو پىنگاڧىن رۇد ژبو رىنگرتنا ئەفى جىنۇسايدى نەھافىتتوبون. ھەژى يە بىژىن، ل ئەوى دەمىدا سەركردىن ھكومەتا رواندا بەرەف ۋە لاتىن دەفەرئ قە چوون ژبو پاراستنا ژيانا خوو (Neuberger, ۱۸۳, ۲۰۱۷).

ۋە لاتى ئۆگەندا پۇلەكئ گىرنگ دىشەرىن رواندا دگىرا و لدەمى پىشھاتىن رواندا بەرەف پىشقەچووين سەرۇكئ ئۆگەندا (يۇڧىرى كاگۇتا موسىڧىنى ناترسىت Yower Kaguta Museveni Tibuhaburwa ۱۹۸۶-) پىشتەفانبا توتسىيان كىر، چونكى ئەوى ھىزىدكر ئەو قەردارى ئەوان، ژبەركۇ لدەمى ژنابىرنا رۇژىما (مىلتون ئوبۇتى Milton Obote ۱۲ كانوونا ئىكئ ۱۹۸۰- ۲۷ تىرمەھا ۱۹۸۵) توتسىيان پىشتەفانبا ئەوى كرىبوو، ب شىۋەيەكئ بەردەۋام ئۆگەندا و ب تايپەتى سەرۇكئ ئەوى موسىڧىنى ب پىشتەفانىكرنا RPA دەستىپىشخەرىيا قۇناغىن شەرى رواندا دھاتە تۇمەتباركرن، بەلگەنامە ۋەسا نىشانددەن موسىڧىنى لدۇر ئىكەمىن پىنگاڧا شەرى يا RPA ھاتبوو ئاگەھداركرن، بەلى چ تىشت لدۇر چالاكىين

ئەۋى ديارنە كىرەن، ھەرچە ۋايت، ژبەركۆ پىرىيا ھەقَالَ و دۆستىن ئەۋى سەركردىن RPA بوون، ئەۋى ھەلۆستەكى نەرم بەرامبەرى چالاكىين ئەۋان دياركربوو (Douma, ۲۰۰۰, ۳۱).

ب كورتى دىشېن بىژىن دقۇناغىن خۆ يىن ۱۰۰ رۆژىدا جىنۆسايدا رواندا كاريگەرىيەكا زۆر خراب كره سەر خەلكى رواندا، دئەنجامى ئەقى كىرپارىدا رىژەيەكا زۆرا خەلكى رواندا ھاتە كوشتن و پەنابەرى ۋەلاتىن ھەفسنۆرىن خۆ بوون، دگەل ھندىدا لژىر كاريگەرىيا ئەقى جىنۆسايدى ئىدى خەلكى رواندا ب تايىبەتى تووتسى و ھووتى ھاتنە پالدىن و ھزر ل ھندىدا كر ب كوشتن خەلكى مەدەنى كىشەين سىياسى ل ۋەلاتى رواندا ناھىنە چارەسەركرن بەرۇقاژى دى ۋەلاتى رواندا ھىتە ۋىرانكرن و دى پىكفە ژيان ل ئەۋى ۋەلاتى بزەحمەت كەفىت، ژ قەرپژا ئەقى چەندى گرۆپىن نەتەۋەى يىن پۇاند تووتسى، ھووتى و تۆا ھزر ل ئەنجامدانا دانووستاندانا بۇ راگرتنا شەرى و دارشتنا ستراتىژىيان بۇ ئاڧاكرنا رواندا داكۆ ئىدى خوينا خەلكى رواندا ب دەستىن ئەۋان بخۆ نەھىتە رشتن و پىنگاڧان بۇ سىستەمى رىڧەبرنا ۋەلاتى ب شىۋەيەكى يەكسان دا رىژن و ب ئەقى چەندى سىياسەتمەدارىن رواندا شىيان سەركەڧتنى بەستفە بھىنن و شەرى ناڧخۆى براۋەستىن، ل ژىرى قەرپژا ئەۋى لىكتىگەھشتنا دناڧەرە گرۆپىن نەتەۋەى يىن رواندا ھاتىە دروستكرن ئىدى رواندا ب شىۋەيەكى بەرچاڧ پىنگاڧ بۇ بھىزكرنا سىستەمى ھوكمپرانىا يەكسان و دىموكراسى ھاڧىتن و ب شىۋەيەكى زۆر بەرچاڧ ئەقى سىستەمى سەركەڧتن بەستفەھىنابە.

۶. دەرتەنجام

پشتى قەكۆلىن لسەر ئەقى بابەتى ھاتىە ئەنجامدان، چەندىن راستى و دەرتەنجامىن دىرۆكى يىن گرىنگ ھاتىنە قەدىتن.

ۋەلاتى رواندا بخۆ سەربۆرەكا زۆر باش ژ ھەڧرىكيا ناڧخۆى و جىنۆسايدا تووش بووى ۋەرگرتىيە، پشتى ئەقى پرودانى خەلكى ۋەلاتى رواندا دگەل دەستەھلاتدارىن ئەۋى واتە ھكومت و لايەتىن سىياسى و گرۆپىن ئەۋى يىن نەتەۋەى پەنابەرە بەر رىڧكىن دانووستاندن و چارەسەركرنا كىشەين خۆ رىڧكىن ئاشتى، ب ئەقى چەندى پرۆسىسا دىموكراسى ل ئەۋى ۋەلاتى دەست پىكر و رۆژ ب رۆژى بەرەڧ پىشڧە چوو، خەلكى ئەۋى ۋەلاتى ب پشتەڧانىا سىياسەتمەدارىن گرۆپىن خۆ يىن نەتەۋەى شىيان لسەر ھەڧرىكىين و شەرىن ناڧخۆىدا زال بن و رىڧكى لبەر كوشتن خەلكى خۆ بگرن.

ۋەلاتى رواندا ژ سى ئەتكىن ھەڧرىكىدار يىن بھىز ھاتبوو كونترۆلكرن و ھەر ئىكى ژلايى خۆڧە دڧيا بىتە خۇدان ھىز و دەستەھلات. سەرەراى ھندى سەركردىن ھەر دوو ئالىان چەندىن دانووستاندن لدۆر پىكئىنانا ھكومتەك ھەڧڧشك درىڧەبرنا كارووبارىن كارگىرى دا و لدۆر ئەقى چەندى چەندىن رىككەڧتنامە مۆركرىنە، بەلى پىشھاتىن سىياسى يىن رواندا، كاۋادانىن ۋى بەرەڧ ئاراستەين خراب برىنە. دئەنجامدا شەرىن ئەۋان تراژدى دناڧەرا خەلكى ئەۋى رويدابنە. دئەنجامدا، جىنۆسايدا ساللا ۱۹۹۴، ھووتوويان ب دژى تووتسىيان ئەنجامدا، د ماۋەيى ۱۰ ھەڧتىان دا، نىزىكى نىڧ مىلئون تووتسى ھاتنە كوشت و ژناڧىرن. ھەژى يەبىژىن دەستپىكا بوويەرىن ئەقى روودانا تراژدى دزڧرن بۇ ساللا ۱۹۹۳.

ل ساللا ۱۹۹۳، روويدانىن دەستپىكرنا جىنۆسايدى بۇ دەۋلەتىن ل سەر دەمى بۆرى ھوكم ل ئەۋى ۋەلاتى دكرن ب رىكا دىپلوماتكارىن ئەۋان بۇ ديار بوون، ب تايىبەتى ۋەلاتى بەلژىكا، لەۋرا ھەر ژدەستپىكا روودانا ئەقى جىنۆسايدى، ھكومتە بەلژىكا نامادەكارىين خۆ ژبو ھنارتنا ھىزەكى بۇ ئەقى ۋەلاتى كىرەو. ژبەركۆ دەستەھلاتدارىيە بەلژىكا ھىشتا ۋەك داڧىرەك خۆ بەرېخۆ ددا ئەقى ۋەلاتى و نەدڧىيا بەرژھوۋەندىين ئەۋى ل ئەۋى ۋەلاتى بكەڧنە

بەرمە ترسىيى. بەلى تىشتى سەرنجراكىش، ئەو كۆ بەلژىكا دىقا ھىزى بىناقى ھىزا نەتەو ھىيىن ئىكگىرتى ژبۇ دابىنكرنا ئاشتى پارىزى و ئاسايش پارىزىيى فېركەت ئەوى وەلاقى، دىبە رامبەر دا، چەك پىشكىشى چەكدارىن ھوتووى دكرن و پىشوازييا سەركردىن ئەوان دكرن. دىبە رامبەردا، نەدەھىلا پەنابەرىن تووتسى بەرەف سنۆرى ئەوى بچن و لدەمى بالىوزخانەيا خۆ ل ئەوى وەلاقى گىرتى، ئەو فەرمانبەرىن تووتسى يىن ل بالىوزخانەيا ئەوان كاردكرن ھىلان بتنى، داكو بەرەفانىي ژخۆ بكن. دئەنجامدا، ھەمى ھاتنە كوشتن. ژلايەكى دىقشە، بەلژىكا ب ئۆپوراسيونەكى رابوون ژبۇ رزگاركرنا سىپى پىستان ل رواندا.

پىشتى بۇرىنا چەند رۆژھكان ژ روودانا جىنۆسايدى، فەرەنسا راستەوخۆ ھىزەكا سەربازى ئامادەكر و پھوانەى رواندا كىبوو. ل ئەوى دەمىدا، حكومەتا فەرەنسا راگەھاندبوو، ئەركى سەرەكى يى ئەوى ھىزى پاراستن و رزگاركرنا ھەفۆەلاتىيىن فەرەنساپە و ھارىكارىكرنا سۆپايى روانداپە. بەلى دژىوارى خۆدا، ئەركى سەرەكى يى ئەوى ھىزا فەرەنسا شكاندنا بەرەيى نىشتىمانى يى رواندا بوو، ھەرەسا پاراستن و رزگاركرنا بىاننى، سىپى پىست بوو، ژبۇ ئەقى چەندى ھىز بفرۆكەيان رەوانەيى ئەوى وەلاقى كىبوو. ھەرچەوابىت، فەرەنسا سىاسەتەك مرۆفایەتى يا راستەقىنە دقى بىاقى دا پەيرەو نەكربوو. ژبەركۆ وەك بەلژىكا نەدەھىلا ئەو تووتستىن ھەفۆىنى دگەل ئەورۆپىيان پىك ئىنانىن سواری فرۆكىن ئەوى ببن. دەھمان دەمدا، لدەمى بالىوزخانەيا خۆ ل ئەوى وەلاقى دائىخستى، ئەو تووتسىيىن بۇ بالىوزخانەيا وان كاردكر، ھىلان بتنى و چوون. دئەنجامدا، ئەو تووتستى ئىك لدۆيىف ئىكن ھاتنە كوشتن ژلايى چەكدارىن ھوتوويانقشە.

لدەستىپىكا روودانا جىنۆسايدى ل رواندا، كارگىريا ئەوى دەمى يا وىلايەتىن ئىكگرتىيىن ئەمىرىكا، راگەھاندنەك بەلاقىبوو و تىدا بى لايەنيا خۆ ژ پىشتەفانىكرن و دەستپوھردانا پىشھاتىن جىنۆسايدا رواندا بۇ رايان گىشتى يا ھەفۆەلاتىن خۆ و جىھانى راگەھاندبوو. چونكى ئەمىرىكا چوو بەرژھوھەندىيىن ستراتىزى ل ئەوى وەلاقى نەبوون. لەورا لدەمى ھىزىن ئاشتى پارىز و ئاسايش پارىزىن ب سەر نەتەو ھىيىن ئىكگىرتى بۇ رواندا ھاتىنە رەوانەكرن، كارگىرىيا ئەمىرىكا رەتكر بوو ب ھىزى پىشكارىيى دگەل بكتە، لجهى ھندى ھىزىن خۆ فرىكرنە ئوگەندا داكو پىزانىا لدۆر ئەقى جىنۆسايدى بدەستقە بىنن. ئەگەر بھویرى و كویرى بەرىخۆبدەنى، دى بىنن، كارگىرىيا ئەمىرىكا سىاسەتا (رىقى) ل ئەوى دەمىدا ھەمبەرى جىنۆسايدا رواندا پەيرەوكرى. چونكى لدەمى بالىوزى ئەمىرىكا بالىوزخانەيا خۆ ل رواندا گىرتى، فەرمانبەرىن تووتسى و كەسايەتىن نىزىكى خۆ ھىلان بتنى. دەھمان دەمدا، كارگىرىيا ئەمىرىكا بۇ دوو ھەيشان دەستەواژى جىنۆسايد بۇ بوویەرىن ل رواندا روویداین بكارنەئىنا بوو.

دماوویى روودانا جىنۆسايدا رواندا وەلاتىيىن بەرىتانيا و ھۆلەندا پتر پىشتەفانىا UN دكر و ھەلۆىستىن خۆ ل دۆر روودانىن رواندا ل ئەنجومەنى ئاسايشا نەتەو ھىيىن ئىكگىرتى دىاردكرن، بەرىتانيا وەسا ھزدكر چ بەرژھوھەندى ل رواندا نىنن تا مايتىكرنى دىشھاتىن ئەوى وەلاتىدا بكتە، بەرىتانيا و ھۆلەندا دقىا دچوارچووفەيى بەرنامە و برپارىن UN دا رۆلى خۆ ل رواندا بگىرىت. لەورا ب درىژىيا ماوہيى جىنۆسايدا رواندا ئەوان ھەلۆىستىن خۆ ب بى لايەنى دىاردكرن. سىاسەتا رىكخراوا نەتەو ھىيىن ئىكگىرتى وەك سىاسەتا وەلاتىن ل سەرى ئاماژ پىھاتىە دا دچوو. سەرەراى ھندى، نەتەو ھىيىن ئىكگىرتى باش ئاگەھدارى پىشھاتىن وەلاتى رواندا ھەر ژسالاً ۱۹۹۳ئى بوو. لەورا ئەندامىن ئەوى داخوازكر ھىزىن ئەوى يىن ئاشتى پارىز و ئاسايش پارىز بۇ ئەقى وەلاقى بھىنە رھوانەكرن. بەلى جىوازی دەربارەى ئەوى ژمارا دەيتە فرىكرن دناقبەرا ئەوان دا ھەبوو. ھەرچەوابىت، لدووماھيى ھىزەكا نەتەو ھىيىن ئىكگىرتى ژ ھىزىن بەلژىكى، فەرەنسى، ژائىرى، ئوگەندى، مسرى، گانىايى و بەنگلادىشى.. ھندتر بۇ ئەوى وەلاقى ھاتنە رەوانەكرن. يا

زانهیا ئەف هیزه پری کیماسی بوو ژلایئ پیدقیین سهربازی و شیانانقه، ژبه رکو ئەفئ هیزئ شکهستن دپاراستنا توتوسیان دا ئینابوو تا ئەوی پادهیی توتوسی لبه ر چافین وان دهاتنه کوشتن و ئەوان چوو کارفه دان لدۆر ئەفئ چهندهئ نه بوو. ههروهسا ئەندامین ئەنجومهنئ ئاسایشا نه ته وه یین ئیکگرتی بیوون دووبه ش، ژلایه کئ فه ئەندامین بهردهوامین ئەفئ ئەنجومهنی رۆسیا، چین و ویلایه تین ئیکگرتیین ئەمریکا بئ لایهن مابوون، ژلایه کئ دیشه، فه رهنسا و بهریتانیا دگهل ئەندامین نه بهردهوام وهک نایچیریا، ئەسپانیا، بهرازیل و پاکستانی پشته فانی جینۆسایدئ دکر.

ل سه رده مئ جینۆساید رواندا وه لاتین کیشوهرئ ئەفریقا و ریکخراوا ئیکه تیا ئەفریقا چوو هه لۆیست لدۆر ئەفئ رویدانئ دهنه بریبوون، ههروهسا ریکخراوا ئیکه تیا ئەفریقا یاکۆ پتریا وه لاتین ئەفریقا تیدا ئەندام ره تکر بوو، کۆ دهسته واژئ جینۆساید بۆ رویدانین رواندا بکاربینن، دهه مان ده مدا، دکوومبونا لۆتکه یا ئیکه تیا ئەفریقا پشوازی ل سه رۆکئ رژیما جینۆساید کهرا رواندا هاتبوو کرن. له ورا ب ئەفئ شیوه یی دیار دبیت، کۆ پتریا وه لاتین ئەفریقا پشته فانی جینۆساید که رین رواندا دکر، چونکی پتریا ئەوان سه رکر دین رۆل دجینۆساید رواندا هه ین به ره ف وه لاتین ئەفریقا وه ک کینیا، کامیرۆن چوو بوون. دیسان وه لاتین ئەفریقا ل دۆیف به رژه وه ندیین خو سه ره ده ری دگهل پشها تین رواندا دکر و دترسیا فه ریژا روودانین رواندا کارتیکرنئ ل وه لاتین ئەوان ژئ بکه ن و ب دژئ دهسته لاتین ئەوان رابن.

۷. پاشبه ند

پاشبه ندئ ژماره ۱

ناسنامه یین دهسته لاتاریا به لژیکی بۆ گروپین نه ته وه یین رۆاندی جیکرین

(1994, April 6, Department of State)

DEPARTMENT OF STATE (RFI) 06.17. 94 19:04 NO. 14612886 PAGE 4

SECRET/NO DISSEM

De Villepin asked the Deputy Secretary what the U.S. positions are on the situation in Rwanda in general, and the French proposal in particular.

The Deputy Secretary thanked de Villepin for his clear presentation of the French proposal. He said the U.S. shares the GOF's outrage, anguish, and impatience over the situation in Rwanda, and agrees that the international community must react quickly. The Deputy Secretary said the U.S. is doing everything possible to expedite the deployment of the expanded UNAMIR force, and gave as an example the preparations for delivery of 50 armored personnel carriers, which may start arriving in Rwanda as soon as June 22.

E.O. 13526, 1.4(d)

De Villepin stated that the GOF contacted both parties on June 16 to make clear that France has no political agenda, and was proposing this intervention on purely humanitarian grounds. The Deputy Secretary then asked how soon the GOF thought troops could be on the ground under this proposal. De Villepin said deployment by June 20 or 22 is feasible; he thought the urgent dispatch of the troops was of the greatest importance. On the subject of the UN, de Villepin repeated that it is imperative to make this intervention a coordinated mission sanctioned by the UNSC, and said that France feels it is on the same wavelength as Boutros-Ghali.

The Deputy Secretary asked which nations, particularly African nations, might be willing to participate. De Villepin answered that the GOF was in contact with Senegal, Benin, and Ghana, which appeared ready to contribute troops; he felt that, based on discussions France had at the OAU summit in Tunis, there would not be a problem in getting African support. E.O. 13526, 1.4(d)

France and the developing nations consider the situation nothing less than horrendous, and are ready to intervene to stop the carnage.

The Deputy Secretary said he appreciated de Villepin's position, and promised to pass the information on to the Secretary, in order that the Department may respond to Paris in full by early June 17. De Villepin expressed his thanks, and hoped the U.S. would be able to help with coordination in the UN, as well as to participate in the intervention.

The call concluded at 1731 EDT.

Drafted:MPZorlick

Approved:GNSJolley

SECRET/NO DISSEM DECL:OADR

DRAFT

SECRET/NO DISSEM

EXECUTIVE SECRETARIAT Operations Center

DRAFT

MEMORANDUM OF TELEPHONE CONVERSATION

DATE: Thursday, June 16, 1994

TIME: 1915 EDT

PARTICIPANTS: The Deputy Secretary and French FM Chief of Staff de Villepin

SUBJECT: French Proposal for Intervention in Rwanda

The Deputy Secretary, at the request of the Secretary, telephoned the Qual d'Orsay to return Foreign Minister Juppe's call. In Juppe's absence, the Deputy Secretary spoke with Juppe's Chief of Staff, de Villepin.

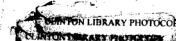
De Villepin told the Deputy Secretary that Juppe wanted to discuss the French proposal to intervene militarily in Rwanda. De Villepin said the French are concerned that the massacres in Rwanda are continuing while the international community attempts to mobilize an expanded UNAMIR force. He said UNSC Boutros-Ghali has been trying everything possible to expand the force quickly, but the French anticipate that this will not occur for several weeks, and that the cease-fire which the Rwandan Patriotic Front (RPF) and interim GOR announced in Tunis June 15 will not be implemented.

De Villepin said that, given this context, the GOF feels it is not possible to wait any longer to deploy a force in Rwanda to stop the killing. France is seeking to fill the gap until the expanded UNAMIR force being assembled can arrive in Rwanda. Therefore, France is proposing to provide troops for immediate deployment, with the cooperation of the major EU nations, African nations, and any other countries which wish to assist or participate, including the U.S. The force would go within the framework and with the support of the UN. De Villepin stated that Boutros-Ghali has signaled his support for this initiative. The French see a number of possible options for securing the UN's explicit approval, such as through a UNSC resolution, or through a letter from Boutros-Ghali to the President of the UNSC.

De Villepin said that this proposal is not rigid, and can evolve as necessary in its implementation. He stressed that the goal is to stop the violence immediately and that this intervention would be for the limited time necessary to fill the gap until the arrival of the expanded UNAMIR force. Countries wishing to participate could contribute men, materiel, logistical support, or even humanitarian aid. A maximum of 2,000 men are needed, with a first stage deployment of 500 troops to go into the areas where the worst massacres are occurring, and to begin evacuating those people most at risk to the countries bordering Rwanda.

SECRET/NO DISSEM DECL:OADR

DECLASSIFIED IN PART PER E.O. 13526

(1994, June 16, Department of State)

(1994, April 6, Department of State)

پاشبەندى ژماره ٤

برۆسكه يا نوونەرى بەلژىكا UN بۆ وهزىرى دەرڤهين بەلژىكا كلىسى

éviter de prendre position contre une partie, sous peine de perdre sa neutralité et d'être mis dans une position militaire difficile;

s'agissant d'OPM, elles sont en effet équipées de faibles moyens défensifs et constituées pour observer et établir la confiance plutôt que pour des missions offensives;

tout risque inconsidéré en la matière peut donc mettre les casques bleus dans une position difficile vis-à-vis de parties supérieures en nombres et en armes.

3. C'est dans ce contexte qu'il faut analyser l'action des casques bleus au Rwanda. Comme le relèvent les directives adressées aux pays contribuant à la MINUAR, la présence militaire de l'ONU doit contribuer à la sécurité du pays, contrôler le respect des cessez-le-feu, le cantonnement des troupes, enquêter à la requête des parties, assister à la coordination de l'aide humanitaire...

Dans les circonstances actuelles, les troupes de l'ONU ne peuvent qu'essayer de rassurer, par leurs mouvements et leurs patrouilles, les populations.

Elles doivent aussi assurer la protection des NU et de ses agences. Cela peut apparaître comme état peu, mais de nouveau, l'ONU n'a pas les moyens en troupes et en armes pour faire grand chose de plus.

4. J'ai informé ce soir le sous-SecGen pour les OPM (M. Riza) de l'état d'esprit des autorités belges à l'issue du Conseil des Ministres. J'ai notamment souligné l'incompréhension qui résulterait d'un manque de protection par les casques bleus belges de civils belges en danger de mort. M. Riza a exprimé sa compréhension face à ce problème politique sensible. Il a cependant attiré mon attention sur le problème grave et sérieux que causerait une action unilatérale (hors-mandat) de contingents belges (sous l'autorité de l'ONU) visant à s'occuper du rapatriement de leurs concitoyens. M. Riza m'a suggéré de chercher à modifier le mandat de la MINUAR. Je pourrais donc demain sonder quelques membres du Conseil sur une possible priorité (lorsque le besoin s'en fera sentir) du rapatriement de toutes les communautés étrangères.

5. En tout état de cause, plusieurs membres permanents du Conseil m'ont déjà informé que le Conseil ne transformera pas le mandat actuel de la MINUAR (peacekeeping) en un mandat d'imposition de la paix (peace enforcement). Le mandat original était destiné à accompagner un processus politique. Son effondrement fait perdre beaucoup de son sens au maintien de la force. Plusieurs membres occidentaux du Conseil s'interrogent d'ailleurs sur l'utilité, dans les circonstances actuelles, du maintien de la MINUAR. »

[Cited in 1997 Belgian Senate Commission of Inquiry into Rwanda - Document législatif n° 1-611/7, available: www.senate.be]

Le 8 avril, à 0 heure 06 GMT, M. Noterdaeme adresse au Ministre Claes le télex n° 623 suivant :

« 1. Le Conseil de sécurité a adopté ce soir une déclaration présidentielle relative aux récents événements survenus au Rwanda. Cette déclaration invite le Secrétaire général à faire rapport au plus tôt au Conseil sur les circonstances ayant entraîné la mort des Présidents du Burundi et du Rwanda.

Le Conseil condamne la reprise des combats au Rwanda et la mort des 10 soldats belges.

Il demande aux forces armées rwandaises et aux autres factions que toutes les mesures soient prises pour renforcer la sécurité à travers le pays.

Le Conseil, extrêmement préoccupé, demande au Secrétaire général de faire rapport et de prendre les mesures nécessaires pour assurer la sécurité du personnel de l'ONU.

Enfin le Conseil appelle toutes les parties et factions à ne pas recourir à la violence et à respecter la sécurité de la population civile et des communautés étrangères vivant au Rwanda.

2. Suite à ma discussion avec le Secrétaire général de notre Département, je vais essayer de vous redessiner le cadre conceptuel dans lequel pensent et agissent les diplomates de l'ONU. La MINUAR est une opération de maintien de la paix. Les Nations Unies ont ainsi 17 opérations de maintien de la paix regroupant 70 000 peacekeepers. Les mandats de ces opérations, à de très rares exceptions près, confient aux casques bleus le maintien de la paix dans le cadre d'un processus de paix agréé par les parties. Pour respecter sa mission, l'ONU est donc amenée à observer une neutralité maximale. On a vu, en Somalie (une opération pourtant sous le Chapitre VII), où pouvait mener une politique trop volontariste faisant fi de cet objectif de neutralité.

En d'autres termes, l'ONU a toujours adopté une gestion prudente en matière de maintien de la paix et ce pour au moins 4 raisons :

éviter de créer dans une opération un précédent qui ne manquerait pas d'avoir des répercussions sur d'autres opérations de maintien de la paix (OPM);

(1994, April 8, Department of State ; 1997, December 6, Senat de Belgique)

پاشبەندى ژماره ٥

پرپارا ٩٥٥ يا ئەنجوومەنى ئاسايشا نەتەوهيەين ئىكگرتى

UNITED NATIONS

Security Council

S

Distr. GENERAL
S/RES/955 (1994)*
8 November 1994

RESOLUTION 955 (1994)

Adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994

The Security Council,

Reaffirming all its previous resolutions on the situation in Rwanda,

Having considered the reports of the Secretary-General pursuant to paragraph 3 of resolution 935 (1994) of 1 July 1994 (S/1994/879 and S/1994/906), and having taken note of the reports of the Special Rapporteur for Rwanda of the United Nations Commission on Human Rights (S/1994/1157, annex I and annex II),

Expressing appreciation for the work of the Commission of Experts established pursuant to resolution 935 (1994), in particular its preliminary report on violations of international humanitarian law in Rwanda transmitted by the Secretary-General's letter of 1 October 1994 (S/1994/1125),

Expressing once again its grave concern at the reports indicating that genocide and other systematic, widespread and flagrant violations of international humanitarian law have been committed in Rwanda,

Determining that this situation continues to constitute a threat to international peace and security,

Determined to put an end to such crimes and to take effective measures to bring to justice the persons who are responsible for them,

Convinced that in the particular circumstances of Rwanda, the prosecution of persons responsible for serious violations of international humanitarian law would enable this aim to be achieved and would contribute to the process of national reconciliation and to the restoration and maintenance of peace,

* Reissued for technical reasons.

95-14097 (E)

/...

(1994, November 8, UNSC/RES)

۸. لیستا ژیدەران:

۸,۱ بەلگەنامەین ئەمریکى یین نەبەلأفكرى:

۸,۱,۱. بەلگەنامەیین ئازانسا نافەندییا هەوالگىرییا ئەمریکا

Rwanda: RPF at Odds with International Organizations, Directorate of Intelligence, the central ,۱۹۹۴ ,CIA
intelligence agency, Washington., D.C ,December ۵ ,۱۹۹۴ .

Rwanda: Tutsi Military Poised to Attack, Directorate of Intelligence, the central intelligence ,۱۹۹۴ ,CIA
agency, Washington., D.C ,April ۱۱ ,۱۹۹۴ .

Rwanda: Hutu Hardliners Challenge Peace Process, Africa Review, Directorate of Intelligence, ,۱۹۹۳ ,CIA
the central intelligence agency, Washington., D.C ,April ۲۳ ,۱۹۹۳ .

Rwanda: RPF Patience Growing Thin, Africa Review, Directorate of Intelligence, the central ,۱۹۹۳ ,CIA
intelligence agency, Washington., D.C ,April ۲۳ ,۱۹۹۳ .

Rwanda: Struggling to overcome Genocide Past, Intelligence Report, Directorate of Intelligence, ,۱۹۹۸ ,CIA
the central intelligence agency, Washington., D.C ,September ۱۸ ,۱۹۹۸ .

Tensions high between Rwanda and Burundi, Intelligence Report, central Intelligence Agency ,۱۹۶۴ ,CIA
office of current Intelligence, the central intelligence agency, Washington., D.C ,February ۱۴ ,۱۹۶۴ .

Burundi: The Long, Hot Summer, Intelligence Weekly Summary Special Report, Directorate of ,۱۹۷۲ ,CIA
Intelligence, the central intelligence agency, Washington., D.C ,September ۲۲ ,۱۹۷۲ .

Rwanda: Qasis of Stability, Intelligence Africa Review Report, Directorate of Intelligence, the ,۱۹۸۶ ,CIA
central intelligence agency, Washington., D.C ,November ۱۴ ,۱۹۸۶ .

۸,۱,۲. بەلگەنامەیین وهزارهتا دەرڤهیا ئەمریکا

Death of Rwanda and Burundi Presidents in plane crash outside Kigali, from AF- ,۱۹۹۴ ,Department of state
Prudence Bushnell to the department of state, Washington., D.C ,April ۶ ,۱۹۹۴ .

Statement by the Press Secretary, from the Office of the Press Secretary, Department ,۱۹۹۴ ,Department of state
of state, Washington., D.C ,April ۲۲ ,۱۹۹۴ .

French Proposal for Intervention in Rwanda, from Executive secretariat operations ,۱۹۹۴ ,Department of State
center to deputy secretary, department of state (Strobe Talbott), Washington., D.C ,June ۱۶ ,۱۹۹۴ .

TFRWOL: Future of UNAMIR and French Roles in Rwanda, from the US) ,۱۹۹۴ ,Department of state
mission to the UN (Madeleine Albright) to the Secretary of state, department of state, Washington., D.C
,April ۱۲ ,۱۹۹۴ .

Security Council on UNAMIR, from the Belgian mission to the UN (Paul ,۱۹۹۴ ,Department of state
Noterdaeme) to the Belgian Foreign Minister (Willy Claes), Department of State, Washington., D.C
,April ,۱۹۹۴ .

٨،١،٣. به لگه نامه یێن ئه رشیق نه ته وه یی یێ ئه مریکا

Pull-Out of UNAMIR, Memorandum from Eric P. Schwartz (SCHWARTZ) to Suzan Rice and ,١٩٩٤ ,NSA
.١٩٩٤ ,April ١٩ ,Donald Steinberg, Department of state, Washington., D.C

Rwanda, Cable from David Hannay, UKUN to the UKFCO, United Kingdom Freedom of ,١٩٩٤ ,NSA
.١٩٩٤ ,April ١٦ ,Information Request, Department of State, Washington., D.C

Rwanda, Cable from David Hannay, UKUN to the UKFCO, United Kingdom Freedom of ,٤١٩٩ ,NSA
.١٩٩٤ ,April ١٢ ,Information Request, Department of State, Washington., D.C

Rwanda, Cable from David Hannay, UKUN to the UKFCO, United Kingdom Freedom of ,١٩٩٤ ,NSA
.١٩٩٤ ,April ١٤ ,Information Request, Department of State, Washington., D.C

Rwanda, Cable from David Hannay, UKUN to the UKFCO, United Kingdom Freedom of ,١٩٩٤ ,NSA
.١٩٩٤ ,April ١٣ ,Information Request, Department of State, Washington., D.C

Rwanda, Cable from David Hannay, UKUN to the UKFCO, United Kingdom Freedom of ,١٩٩٤ ,NSA
.١٩٩٤ ,April ٦ ,Information Request, Department of State, Washington., D.C

National Security Archive Electronic Briefing ,١٩٩٤ Inside the UN Security Council: April- July ,٢٠١٤ ,NSA
gwu.edu/NSAEBB/.edited by Michael Dobbs, (online) available at: <https://nsarchive٢> ,Book, N٠,٤٧٢
/NSAEBB٤٧٢

Briefing book, ١٩٩٣-١٩٩٠ International Decision- Making in the Age of Genocide: Rwanda ,٢٠١٤ ,NAS
.٢٠١٤ ,volume I, Department of state, Washington., D.C, May

٨،١،٤. به لگه نامه یێن ئه نجوومه نئ ئاسایشا نه ته وه یی یێ ئه مریکا

Points for POTUS With Members, Memorandum from Donal K. Steinberg (STEINBERG) to ,١٩٩٤ ,NSC
.١٩٩٤ ,April ١٩ ,President William Clinton, Department of State, Washington., D.C

Rwandese Patriotic Front, Memorandum from ANNAN, UNATIONS, NEW YORK TO BOOR- ,١٩٩٤ ,NSC
.١٩٩٤ ,April ١٩ ,BOOB DALLDIRE, UNAMIR, Department of State, Washington., D.C

٨،١،٥. به رتوو کخانه یا بیل کلنتۆنی

Runway Blocked, telegram from the National Photographic Interpretation Center to the ,١٩٩٤ ,٩٤١٤-NPIC
.١٩٩٤ ,April ٨ ,department of state, Department of State, Washington., D.C

٨،١،٦. به لگه نامه یێن ب زمانئ فهره نسی

Commission d'enquête parlementaire concernant les événements du Rwanda., ,١٩٩٧ ,Senat de belgique
.١٩٩٧ ,December ٦ ,RAPPORT FAIT AU NOM DE LA COMMISSION D'ENQUÊTE PAR MM

٨،١،٧. به لگه نامه یێن UNSC

٣٤٥٣rd Meeting , the adopted by the security council at (١٩٩٤) ٩٥٥ Resolution ,١٩٩٤ ,٩٥٥/UNSCS/RES
١٩٩٤ ,November ٨ ,United Nations Digital Library, New York

٨,٢. نامه يين زانستى

Rwandan Ethnic Conflicts: A historical look at Root Causes. Unpublished master's (٢٠١٢). Batware, B
 .thesis). Peace and Conflicts Studies, European Peace University, Austria
 Kagame's Ruse in Rwanda: The Debilitating Role of Authoritarianism in Rwanda and (٢٠٢١). Grajeda, M. M
 .(Its Impact on Long Term, Sustainable Development (Master's thesis, Chapman University
 Rwanda genocide: US responses to a similar situation (Doctoral dissertation, Fort ١٩٩٤ (٢٠٠٢). Olson, K
 .(Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College
 University of Northumbria at ١٩٩٤ The UK's Response to the Rwandan Genocide of (٢٠١٢). White, D. J
 .(Newcastle (United Kingdom
 ٨,٣. په رتووك:

the path of a genocide: The Rwanda crisis from Uganda to Zaire. (١٩٩٩). (Adelman, H., & Suhrke, A. (Eds
 .Transaction Publishers
 Rwandan ١٩٩٤ Armed conflict and schooling: Evidence from the (٢٠٠٨). Akresh, R., & De Walque, D
 .genocide. The World Bank
 .days of the Rwandan crisis ١٠٠ What did they say? African media coverage of the first • (٢٠٠٧). Alozie, E. C
 .Eyewitness to a genocide: The United Nations and Rwanda. Cornell University Press (٢٠٠٢). Barnett, M
 .One-hundred days of silence: America and the Rwanda genocide. Rowman & Littlefield (٢٠٠٧). Cohen, J
 .٢٠٠٩ ,٦ ,What really happened in Rwanda? Miller-McCune, October (٢٠٠٩). Davenport, C., & Stam, A. C
 .Rwanda: History and hope. University Press of America (٢٠٠٩). Ensign, M. M., & Bertrand, W. E
 .Negotiating genocide in Rwanda: The politics of history. Springer (٢٠١٧). Jessee, E
 .Routledge (١٥٦-١٣١). The Arusha peace process. In The Path of a Genocide (pp (٢٠١٧). Jones, B. D
 .The international dimension of genocide in Rwanda. Springer (١٩٩٨). Klinghoffer, A
 ,The responsibility of external bystanders in cases of genocide: The French in Rwanda (٢٠٠٢). Krosiak, D
 .University of Wales, Aberystwyth ١٩٩٤-١٩٩٠
 France's policy towards Africa: Continuity or change? In Africa in International Politics (٢٠٠٤). Krosiak, D
 .Routledge (٩٤-٧٣). (pp
 .The French Betrayal of Rwanda. Bloomington: Indiana University Press (٢٠٠٨). Krosiak, D
 Genocide in the "Land of a Thousand Hills". Equinox Publishing :١٩٩٤ Rwanda (٢٠١٧). Neuberger, R. B
 .Limited
 .The Rwanda crisis: History of a genocide. Columbia University Press (١٩٩٧). Prunier, G
 Operation Turquoise: A Humanitarian Escape from a Political Dead End. In The path of (٢٠١٧). Prunier, G

- Routledge .(۳۰۶-۲۸۱) .a genocide (pp
.Rwanda and RTLM Radio Media Effects .(۲۰۱۰) .Straus, S
.Silent accomplice: the untold story of France's role in the Rwandan genocide. IB Tauris .(۲۰۱۴) .Wallis, A
.Movements and Campaigns .(۱۹۷۳-۱۹۶۴) The US Anti-Vietnam War Movement .(۲۰۱۰) .Zunes, S., & Laird, J
گۆفار .۸، ۴
- Destabilising identity structures: The impacts of domestic .(۲۰۰۷) .Ballet, J., Mahieu, F. R., & Radja, K
Rwanda genocide. International Journal of Social ۱۹۹۴ and international policy programs in the
.Economics .(۲/۱)۳۴
The UN Security Council, indifference, and genocide in Rwanda. Cultural .(۱۹۹۷) .Barnett, M. N
.Anthropology .(۴)۱۲
Humanitarian aid, genocide and mass killings: Médecins Sans Frontières, .(۲۰۱۷) .Bradol, J. H., & Le Pape, M
.۹۷-۱۹۸۲, the Rwandan experience
The question of genocide: The Clinton administration and Rwanda. World Policy .(۱۹۹۴) .Burkhalter, H. J
.Journal .(۴)۱۱
Revista Análisis Internacional (Cesada a partir .۱۹۹۴-۱۹۹۰ Conflict mapping: Rwanda .(۲۰۱۰) .Caicedo, J. P
.de .(۱) , (۲۰۱۵)
.State Crime Journal .۱۹۹۴ British state complicity in genocide: Rwanda .(۲۰۱۲) .Cameron, H
Genocide of the Tutsi of Rwanda. Centuries of Genocide: Essays and Eyewitness ۱۹۹۴ The .(۲۰۱۳) .Caplan, G
.Accounts .۴
Genocide of the Tutsi of Rwanda. Centuries of Genocide: Essays and Eyewitness ۱۹۹۴ The .(۲۰۱۳) .Caplan, G
.Accounts .۴
Rwanda ۱۹۹۴ Representation or misrepresentation? The New York Times's framing of the .(۲۰۱۰) .Chari, T
.genocide. African Identities .(۴)۸
Surgeons without borders: a brief history of surgery at .(۲۰۱۰) .Chu, K., Rosseel, P., Trelles, M., & Gielis, P
.Medecins Sans Frontieres. World journal of surgery .(۳)۳۴
.Rwanda: the perils of peacemaking. Journal of Peace Research .(۱۹۹۸) .Clapham, C
The Netherlands and Rwanda. A case study on Dutch Foreign Policies and Interventions .(۲۰۰۰) .Douma, P
(in the contemporary conflict history of Rwanda. Conflict Policy Research Project (CPRP
Arming genocide in Rwanda. Foreign Affairs .(۱۹۹۴) .Goose, S. D., & Smyth, F
and the study of international relations. Review of International ۱۹۹۱-۱۹۹۰ The Gulf war .(۱۹۹۴) .Halliday, F
.Studies .(۲)۲۰
.Safe Havens in Rwanda: Operation Turquoise. Journal of Refugee Law .(۲۰۰۳) .Haspelslagh, S
.۳)۷

- genocide in Rwanda. The journal of modern african ۱۹۹۴ Explaining the .(۱۹۹۹) .Hintjens, H. M
 .(۲)۳۷ ,studies
- The right of intervention under the African Union's Constitutive Act: From non-interference .(۲۰۰۳) .Kioko, B
 .(۸۵۲)۸۵ ,to non-intervention. International Review of the Red Cross
- Trends: The United States Peace Operation in Somalia. The public opinion .(۲۰۰۰) .Klarevas, L. J
 .(۴)۶۴ ,quarterly
- The Great powers and genocide: lessons from Rwanda. Pacifica Review: Peace, .(۲۰۰۰) .Kolodziej, E. A
 .(۲)۱۲ ,security & global change
- .۱۱۸-۹۶ ,Rwanda in retrospect. Foreign Affairs .(۲۰۰۰) .Kuperman, A. J
- International incompetence produces genocide. Peacekeeping & :۱۹۹۴ ,Rwanda .(۱۹۹۴) .Leitenberg, M
 .۶ ,(۶)۲۳ ,International Relations
- Humanitarian intervention and the Rwandan genocide. Journal of Conflict .(۱۹۹۹) .Ludlow, D. R. L
 .(۱)۱۹ ,Studies
- The background and causes of the genocide in Rwanda. Journal of International .(۲۰۰۵) .Magnaella, P. J
 .(۴)۳ ,Criminal Justice
- France's role in Rwanda and external military intervention: A double .(۱۹۹۷) .McNulty, M
 .(۳)۴ ,discrediting. International Peacekeeping
- .(۲-۱)۳۳ ,French arms, war and genocide in Rwanda. Crime, law and social change .(۲۰۰۰) .McNulty, M
- Missing the story: The media and the Rwandan genocide. Contemporary Security .(۲۰۰۱) .Melvern, L
 .(۳)۲۲ ,Policy
- A people betrayed: the role of the West in Rwanda's genocide. International .(۲۰۰۱) .Melvern, L., & Caplan, G
 .(۱)۵۶ ,Journal
- Rwandan ۱۹۹۴ Britannia waived the rules: The Major government and the .(۲۰۰۴) .Melvern, L., & Williams, P
 .(۴۱۰)۱۰۳ ,genocide. African Affairs
- .(۵-۴)۲۳ ,Rwanda: Death by radio. Index on Censorship .(۱۹۹۴) .Misser, F., & Jaumain, I
- .(۱)۴۵ ,Ethnicity and the Politics of History in Rwanda. Africa Today .(۱۹۹۸) .Newbury, C
- .(۱)۴۱ ,Understanding genocide. African Studies Review .(۱۹۹۸) .Newbury, D
- Disarming Somalia: the contrasting fortunes of United States and Australian .(۱۹۹۷) .Patman, R. G
 .(۳۸۵)۹۶ ,African affairs .۱۹۹۳-۱۹۹۲ ,peacekeepers during United Nations intervention
- .(۱)۵۶ ,An American Dilemma. The Journal of Military History :۱۹۷۳-۱۹۶۴ ,Vietnam .(۱۹۹۲) .Pickett, W. B
- Power, S. Bystanders to Genocide: Why the United States Let the Rwandan Genocide Happen. Atlantic
 .۲۸۸ ,Monthly
- .(۳)۹ ,Rwanda: genocide and beyond. Journal of Refugee Studies .(۱۹۹۶) .Reyntjens, F

- The Rwandan genocide: International finance policies. (۲۰۰۸) .Rothe, D. L., Mullins, C. W., & Sandstrom, K
and human rights. Social Justice ۳۵ (۳) (۱۱۳), ۶۶-۸۶.
- Bystanders to a genocide: Why the United States let the Rwanda tragedy happen. The (۲۰۰۱) .Samantha, P
(۲۰۰۱ Atlantic Monthly (September
- (۱)۱ ,Rwanda's Arusha Accords: A Missed Opportunity. Undercurrent (۲۰۰۴) .Scorgie, L
Could the Rwandan genocide have been prevented? Journal of Genocide (۲۰۰۴) .G. H , Stanton
(۲)۶ ,Research
- The US in the Persian Gulf: From rapid deployment to massive (۱۹۹۱) .Stork, J., & Wenger, M
(۱۶۸) ,deployment. Middle East Report
- (۳)۸-۳۷۹ ,(۴)۸ ,Genocide: the changing landscape of memory in Kigali. African Identities (۲۰۱۰) .Tadjo, V
(۳)۳ ,Reading the Rwandan genocide. International Studies Review (۲۰۰۱) .Uvin, P
- The Rationality and Reign of Paul Kagame. In Perpetrators of International Crimes: (۲۰۱۹) .Weerdesteijn, M
(۲۳۸-۲۲۴) .Theories, Methods, and Evidence (pp
Propaganda and conflict: Evidence from the Rwandan genocide. The Quarterly (۲۰۱۴) .Yanagizawa-Drott, D
(۴)۱۲۹ ,Journal of Economics
- ۸,۵. گۆفارین بزمانن فەرهنسی
- L'inculcation De L'idéologie Du Génocide Sous Le Régime De Grégoire (۲۰۱۳) .Hitimana, J., & Kadafi, A
(۱۹۷۳-۱۹۶۱) Kayibanda Au Rwanda
(۲)۲ ,Journal of Oriental and African Studies
- ۸,۶. ژیدهرین ئەلیکترونی:
- online)) ,۲۰۲۴ ,April ۵ ,An honest Explanation of the Rwanda Genocide, retrieved (۲۰۲۴) .Afirca Biographics
(۲۰۲۴ ,August ۱۰ :۱۸۰s (Visiting date=Avilable at: <https://www.youtube.com/watch?v=xM۳tg۰edQ۳E&t>
- the United States Information Agency, Biography: Ambassador Donald Steinberg Special Representative of
the President and Secretary of State for Global Humanitarian Demining, (online), available <https://usinfo>.
- (۲۰۲۴ ,August ۱۵ :org/usia/usinfo.state.gov/topical/pol/arms/zarchives/steinbio.htm (visiting date
online), available at:) ,۲۰۲۳ ,Susan Rice , retrieved, fall ,۲۰۲۳ ,Harvard Kennedy Scholl institute of politics
(۲۰۲۴ ,August ۱۴ :<https://iop.harvard.edu/fellows/susan-rice> (Visiting date
online), available at: <https://>) ۲۰۱۹ ,April ۴ Days of Slaughter, retrieved ۱۰۰ Rwanda Genocide (۲۰۱۹) .B.B.C
(۲۰۲۴ ,August ۱۸ visiting date) ۲۶۸۷۵۵۰۶-www.bbc.com/news/world-africa